

ALBUMIÁDA. TUDOMÁNYOS ÉS NÉPSZERŰS KÖNYVEKRŐL

Szacsvey Éva: Szobrok

Néprajzi tárgykatalógus

A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusainak 18. köteteként jelent meg Szacsvey Éva könyve²⁰⁶ melyben a bevezető tanulmány a korábbi *Üvegképek* (1996) óta az első egyházi tárgykatalógust ismerteti a közel fél évszázada létrehozott gyűjtemény reprezentálásával, ezúttal a *szobrok* főszereplésével. A fából faragott, kézműves és helyenként háziipari műhelyek munkáiból összeállt válogatás a 18. és 20. század közepe közötti időszakban keletkezett népi(es), naiv faragóművészet és relief-formálás ikonográfiai csokrokba válogatott típusait kínálja a közösségi és magán-ajtatosság helyszínei, kultuszai, funkciói és néprajzi/művészettörténeti jelentősége szerinti bontásban. A gyűjtemény ismertetése izgalmas kutatáshistóriai részletességgel taglalja a népi ábrázolóművészet alkotásait, (nemegyszer „termékeket” is, midőn olykor a művészeti giccs határán helyezhetők el a kultusztárgyak, dísz tárgyak némelyikét), s a paraszti enteriőrökben rögzített helyű „szentsarok” funkcióváltozásával, a „rusztikus” vagy épp milleniumi eszmei hatást tükröző változatok illusztrálásával olyan kulturális reprezentációt vonultat föl, melyben a „magyar nép hagyományos kultúrája” az öltözködés/öltöztetés, szakrális textilek, mázatlan vagy nyers ékítmények együttese érzékelhetővé teszi a Kárpát-medencei népek együttélésének legkülönfélébb örökségeit, egyvelegét.

Téved képzeteiben az Olvasó, ha száraz, lajstromba szedett és pontoskodva regisztrált tárgykatalógusra gondol a sorozatcímbe jelzett kötetnél. Ikonográfiai típusok, lelőhelyek és fölhasznált szakirodalom természetesen szerepel az utolsó oldalakon, de ennél az igényes lapozgató számára sokkal izgalmasabb, hogy részletgazdag színes fotókon találkozik a tárgykör legszebb verzióival. A tárgykatalógus persze nem lapozókönyv csupán, de album-voltának többes funkciója épp az lehet, hogy lenyűgöző gazdagságra utal, mely nemcsak a szenthelyek fajtáiban és formai sokszínűségében látható, hanem a vallási élményt körülvevő élethelyzetek, hagyománykövetés, kultusztörténetek,

tárgyformáló világ, szakrális kommunikáció jeleinek és jelentéseinek mélyebb tartományait is szinte beláthatóvá teszi. A kép, a szobor, a szentsarok, a relief, az oltár, a magánházak oromdíszei, a temetők oszlopai, az útszéli keresztek és az egész írott művészeti horizont lenyűgöző pazarságát taglalja Szacsvey tanulmánya, beágyazva a hazai és (mai határokon túli) európai leletanyagba mindazt, ami a népi díszítőművészet imahelyeinek, kultuszszarkainak, kegyeszkészletének, tárgybirtoклásának, státuszjelző funkcióinak háttéréből fölsejlik és elemezhetővé válik. A házioltárokra komponált, „öltöztetett”, festett-faragott, búcsúkból hozott vagy azokat másoló szentábrázolásoknak démonúzó, gyógyító, csodatétel-kereső biblikus, nemzeti vi-seletet és társadalmi hovátartozást is szimbolizáló együttesei, vagy a búcsújárás, Máriakultusz-ápolás, zarándoklatokon összegyűjtött és „magánosított” szakrális tárgye-üttesek éppúgy részei ennek a kultuszvilágnak, mint a keszkenők, Mária-ruhácskák, termegjelölési elemek, keresztfák, útioltárok, emlék- és rítustárgyak térbe-tájba komponált alkotásai, melyeknek regionális sajátosságai és kultikus jelképtára jelen van az építészetben, festészeti és oltárfaragási kultúrában, zarándoklatok corpusaiban, életút-szimbólumaiban, stb. Ezek a „vallási dialektusba” öltöztetett vallásnéprajzi elemek a kolostorok, templomok, rendházak, temetők, kápolnák világából tehát úgy kerültek át a hívő közösségek és egyének perszonális terébe, hogy egyúttal részét képezték a közösségi és vallási emlékezet, a kultúrtörténet, a hitvilág helyileg érvényes szimbólumrendszerének, végül a paraszti életvitel legkülönbözőbb módjainak is. Az emléktárgyak a tájakon utazók kezébe kerülve – mintázataikkal az átadó kultúrát közvetítve a befogadó kultúra felé – nemcsak zsánerfigurák, díszítések, néprajzi dialektusokba tagolódo hatásegüttesek megjelenítői, de korszakosan jelzik a kultuszok hatását, terjedési útvonalát, gondolati és írásos változatait, közvetítőinek mozgását, divatok és minták cseréjétől a háziipari üzletelésig mindazon kölcsönhatásokat is, melyek nem tisztán valami „múzeumi modell” részei, hanem a hitelességet szubkulturálisan újrafogalmazó, átíró, megkonstruáló populáris világ életmódját és életminőségét is tükrözik. Szentek öltözete, kultuszok értéke, megmunkált anyagok

206 Néprajzi Múzeum, Budapest, 2011. 200 oldal, magyar és angol nyelvű tanulmánnyal.

és díszítési lelemények, minták és divatok terjedési útvonala, kultúrák találkozásának és egymást átható mixitásának lenyomatai izgalmasan jelzik, mit hoztunk, mit gyarapítunk, mit viszünk-adunk tovább a következő generációknak mindazon kincstárból, mely nem „szimplán” kaszagyűjtemény vagy tilolófa-válogatás, hanem saját kultúránk történeti része, vallási és spirituális tartalmának szerves öröksége is.

Warime és a maszkok népe

Főzy Vilma: A piaroa gyűjtemény²⁰⁷

S ha már szoborképek, világképek és népeleti „tájképek” harmóniáját idézzük, nem tisztán a szövegyszerű „árukapcsolás” okán, de a rangos válogatás iránti tisztelet jeléül hadd kapjon még egy kiadvány méltó hangot a jónéhány „korosabb”, és csak tematikáját vagy kiállítását idézve impozáns opusz között. Korossága ugyan ennek is megvan, de más értelemben és más állandóságban: a Főzy Vilma szerkesztésében és elemző szövegével jelent meg A *piaroa gyűjtemény*, amely a Regionális Gyűjtemények első köteteként Boglár Lajos antropológus Venezuelában, az Orinoco mentén élő, az amazóniai kultúra jellegzetességeit magán viselő indián népcsoport körében gyűjtött anyagát mutatja be. A piaroák az 1960-as évek végéig hagyományos életmódot folytattak őserdei településeiken, amely nyilván már akkor is egy átmeneti fázisban volt, de az etnológiai szakirodalom még csupán mint ismeretlen világról beszélhetett róluk. Az 1967–68-ban végzett terepmunkát Boglár Lajos, akkor még mint a Néprajzi Múzeum Amerika gyűjteményének muzeológusa, és Halmos István népzene kutató, akik a tradicionális piaroa kultúra nagyjából teljes tárgyi típusanyagának összegyűjtésével egészítették ki a hiányos dél-amerikai anyagot, a tárgyhasználat módjait és változatait pedig fotókon, filmekben és hangfelvételeken is megörökítették. Hat év múltán, midőn Boglár visszatért kedves terepére, a piaroák életkörülményei már jócskán megváltoztak, ők maguk a helyi kormányzati nyomásra a főutakhoz közelebbi állami telepekre költöztek, és beletörődtek abba, hogy ezzel megkezdődött kulturális asszimilálódásuk, az adaptációs kényszerek és mentális gyarmatosítások új korszaka. A Boglár-gyűjtemény anyagának most megjelentetett része (csupán egyik szelete) azóta a nemzetközi etnológiai térben és

muzeológiai értékterben is figyelemre érdemesített mennyiségű és minőségű tárgyról szól, e kiadvány pedig (460 tárgy színes fotóját és leírását tartalmazva) nem csupán a szakmai közönség számára lehet izgalmas, hanem a további 77 fekete-fehér korabeli fénykép révén a tárgykészítés, az eszközhasználat, az életmód, a művészeti alkotó tevékenység hihetetlenül gazdag rendszerét is fölmutatja, összehasonlításra, típusalkotásra, formagazdagságra nézve is kivételes szinten. A „csupáncsak katalógus” ezúttal sem valamely kis lapozgatós füzetke tehát, hanem karakteres, illusztris, finoman gondozott kötet, amely a „primitív kultúra” sokréteggű mélységét és árnyalt-ságát fölmutatni képes dokumentáció ugyanakkor, s mint ilyen az élelemszerzés és táplálék-készítés, a vadászat, a növénytermesztés, a mindennapi élet tárgyi kellékei mellett az ékszereket, a varázsosan gazdag tolldíszeket szintúgy megjeleníti, kiegészítve a varázsláshoz használt tárgyakkal és a közösségi szakrális rítusokban szereplő maszkokkal, amelyeknek talán utolsó autentikus példányai kerültek Boglár Lajos révén a magyar és nemzetközileg rangos néprajzi múzeumokba, így a magyarországi néprajzi gyűjteményekbe is. (A teljesebb Boglár-gyűjtemény Néprajzi Múzeumba kerüléséért most folyik „szimbolikus tulajdonosokkal” megoldott gyűjtés a Szimbiózis Kulturális Antropológiai Társaság szervezésében, vagyis adakozók hozzájárulásával újabb 66 tárgyat vásároltak meg a múzeum számára, annak költségeit csökkentve).

A piaroák világára jellemző rituális szertartás, ennek eszközei, maszkjai, hangszerei, a tárgykészítés módjai és változatai gazdagon illusztráltak Boglár fotói révén, a szakrális eljárások leírásával pedig Boglár kötetnyi írásában foglalkozott. E katalógus azonban nemcsak a szellemi és tárgyi hagyatékot teszi áttekinthetővé, rendszerezetté és fotókkal illusztrálttá, hanem a Boglár-expedíció 1960 – 70-es évekre eső időszakából a Néprajzi Múzeum Amerika-gyűjteményének jelentőségét is kiemeli (összesen 8475 tárgy ez, nem kis mennyiség...). Főzy Vilma könyve Boglár Lajos 80. születésnapja tiszteletére készült el, s jelentőségét nem csupán a magyar-angol szövegváltozat tudáspiaci elérhetősége adja meg, hanem a háztartási eszközök, hangszerek, ékszerek, tolldíszek, játékok, fegyverek, ruhaneműk, plasztikák, maszkok, díszek, kiegészítők alapos lajstroma is, melyhez a fotóanyag ugyancsak jelentős. Különösen fontos örökség ez annyiban is, hogy a venezuelai, amazóniai térség nem csupán a néprajzkutatók, antropológusok, magángyűjtemények építőinek figyelmébe került, hanem az 1980-as évektől megsza-

207 A Néprajzi Múzeum Tárgykatalógusai 15. Néprajzi Múzeum, Budapest, 2010, 224 oldal.

porodó turisták gyűjtőszendélyének is mintegy áldozatul esett. Az őserdei kultúra védekezési stratégiája, adaptációs képessége mindig is erős kellett legyen, így az eladásra szánt „termékek” gyártása (éppúgy, mint a szakrális kispasztikák esetében a háziipari nekilődülés...) megkezdődött, s néhány esetet leszámítva (szent helyek látogatási tilalma, szabályozott turista-mozgás, adminisztratív akadályok, stb.) a kevésbé autentikus készítmények piaca is mozgásba jött. Ezért aztán készítési trükkökkel tették „gagyivá” a bennszülöttek is mindazt, amit majd a „fehérember” megvásárol: a hagyományos warime-maszkot készítő a rituálistól eltérő maszk-típusokat kezdett gyártani (tukán, pók, skorpió formákat), a naturálishan ábrázolt állatokhoz idegen mintázatokat illesztettek, nők készítettek hagyományosan szigorúan férfiak által formált tárgyakat, s a sámánszertartások kellékeit is „legagyizták” lassacskán, az autentikus formákhoz tartozó formatisztelet helyébe a látványos részletek „hitelesítését” vezették be, festett faragványokat, fonott táskákat és bútorokat, nyilakat és fűvöcsöveket visznek azóta a piacra, átkomponálják a tollkoronák szimbolikus jelentéstartalmait látványos produktumokká, vagyis speciális turistatermékékké konstruálják mindezt. A piaró-gyűjtemény hitelességével még magának a gyűjtőnek, Boglár Lajosnak volt módja foglalkozni, a „hálás utókor” már beéri a „majdnem-olyan” látszatával... De nem így a muzeológus, akit épp a változó kultúra, a hagyományban megmaradt tartalmak, formák, komplex jelentésmódok érdekelnek ebben a forráskiadványban is. Főzy Vilma sokak helyett és még többek érdekében végezte el az amazóniai őserdei kultúrkör jellegzetességeinek áttekintését, s tette elérhetővé, hogy az időszaki kiállításon már nem látható kincsek feltártsága a hagyományos piaró kultúra változó formáinak regisztrálását, bemutatását is tartalmazza, s vele mindazt, ami tudományos örökség ebből a világból gyűjteményi szinten megmaradt. Kutatás, élmény, megfigyelés, feltárás, rögzítés, muzealizálás, mélyebb feltárás, értelmezés – a folyamat az elérhetővé válással, kiadással, katalógussal, abummal lett teljes, ha Boglár Lajos nem is érthette már meg...

Bensőséges karácsonyok enteriőrjei

Csecsődi Mária könyvéről

A népszerű, sőt „az elmúlt években a klasszikus otthonok megteremtésében vezető szerepet vállaló” neves tervező és lakberendező a legutolsó, *Budapesti otthonok* című (angol és magyar nyelvű) kötetének fogadtatása nyomán határozta el, hogy Darabos György fotográfussal alkotói kettősben nekifog a sokak gyermekkorát fölédző hangulatok, tárgyi intimitások, átértelmezések új tematikájába, melyben a kortárs belsőépítészeti és kulturális tradíciók világát egy jól meghatározó ünnepkörre, a Karácsony időszakára fókuszáló kötettel és az ünnepkör miliőjével fogja folytatni. Az Alexandra Kiadó gondozásában megjelent *Karácsonyi enteriőrök / Christmas Interiors* című építészeti és enteriőrfotózási képválogatás a Szerző(k) felfogása szerint olyan kollektív műalkotás, mint a klasszikus építészeti hagyományokat követő belsőépítészet, vagy épp a színház, ahol a hagyomány, a tradíció-követés, a polgári életérbe és mindennapi tárgykultúrába ágyazott otthon-fogalom nemcsak korek és divatjelenségek tükré, hanem a társadalmi kultúra aktuális lenyomata, s az otthon-formáló alkotó fantázia klasszikus felfogásoknak hódoló attitűd, személyes világ is.

Csecsődi Mária mint egykor színész, majd lakberendező, belsőépítész, tervező és (alighanem) kulturális világkép-formáló – saját weboldalán olvasható üzenet szerint – olyan belsőépítészeti megoldások híve, melyek mögött abban való hit áll, hogy „elsősorban az otthonok kialakítása, klasszikus megvalósítása terén /.../ egységes gondolkodást megjelenítő megoldásokat tud létrehozni /.../ az emberi értékek és az emberi környezet fontosságának felismerése” alapján. A kötet ezt a több mint két évtizedes dizájn-ars poeticát tükrözi, a víziót és vágyat, a lehetségest és a hagyományost, a bensőségest és az otthonformálásban kreatív Ember igényességét átfogva, a környezet személyességét kiemelve és bevilágítva. A kötet „sajtótájékoztató” vagy könyvreklám-felületen megtalálható beharangozója szerint „A karácsonyi ünnepkör nemre, vallási hovatartozásra, életkorra való tekintet nélkül mindenkit áthat, hiszen egyszerre kap benne fontos szerepet a tradíció, a család és az ajándékozás. A könyv felidézni gyermekkorunk karácsonyait, a mesék világát, elkalauzol különböző kultúrákba, bepillantást enged szépen feldíszített otthonokba, az olvasók elé tárja az ünnep ízeit, trendjeit, tárgyi világának megannyi nélkülözhetetlen darabját. Re-

mélem, hogy a kötet számos hasznos ötletet nyújt a karácsonyi előkészületekhez, de azok sem fognak csalódní, akik a kandalló mellett, puha takaróba burkolózva csupán gyönyörködni szeretnének a képekben”.

Csecsődi és alkotótársa számára „a Szépség, a funkció tisztelete, összhang és szenvedélyesség” akkénti szenvedély tárgya, ahogyan „az építészet és a berendezés, amely mindennap újabb szépséget és örömet hozhat életünkbe”. A kötet lapjain újrafogalmazzák a tradíciót – a klasszikus értékek (mint harmónia, kontraszt, művéség, szín- és életmódtónusok sokféleségének együttese, konstrukció és ellenpontozás, stb.) eleganciáját a belsőépítészeti aurájában. Valamifajta művészi dramaturgiával hirdetik, hogy az enteriőrnek üzenete van, kollektív műfajként érvényesül, mint az előadóművészetek, mert benne az idő, a tárgyak rendje, a kimunkáltság és a művéség összhangja lakozik. Az egész kötetben nincs egyetlen emberalak, nincs egy kéz vagy alaklenyomat sem, ugyanakkor minden apró tárgyközelit fotó és térdinamikai beállítás a főszereplő Embert idézi, emlékeivel, megszemélyesítő közelségével, alkotói intimitással. Ahogy egy porcelánkészletre fény esik, vagy miként egy fenyődísz lakozik egy váza tövében, tobozokkal körülvert Szűz Mária-szobor, írószekréter egy óragyűjteménnyel, kandalló- és abroszdíszek, reneszánsz dobozok, antikizáló dombormű, tervezett textilek, fényforrások és lépcsőház-sarok, ebédlő- és szalonyegyettesek harmonizálnak a könyv lapjain, az első pillantásra a válogatott kapcsolatokkal megáldott tervező-fotós szociális hálójáról árulkodik inkább, s nem valamiféle „társadalomrajzzal” kecsegtet. De ahogyan a karácsonyi ünnepekör Advent, András-, Miklós-, Luca-napi, Szentestés, Vízkereszt- és Aprószentek-időszaki időutazását megteszi, immár belátjuk, hogy a kandalló- és asztaldíszek, stílbútorok, Erzsébet-stílusú ezüstartyák muranói poharakkal, palazzók attraktív gazdagsága és modern design-bútorok szerénysége egyugyanazon hangoltságot ad: az emberi miliót, mely ünneplésre, öröme, emlékezésre, közös boldogságra előkészített. Hisz ugyanilyen hangoltságú a bádogkaspóban élő virágból formált asztali dísz gyertyás-koszorús feelingje, a damaszt abroszon és csipkés vásznon elhelyezett monogramos szalvéta, parasztosan-régi öntött vagy újonnan csiszolt poharakkal, ólomkristály fényjátékkal és renaissance portrékkal a háttérben, mint a papírból hajtogatott templom egy bécsi porcelános tárgyegettes mellett, kandalló- és asztali díszek gyümölcsös-gyertyás-levlajos „kiállítás” a külde-

mények szeretetsugárzásával... Kerámiák mellé karamellizált alma, selyemfenyő zöldje a natúr tállón, csecsebecsék és papírfecnik, emlékszótté ízlés és klasszikus művészet történeti kontextus mindenütt. Lapozz egyet, ott egy bevilágított aula, majd ketőt, s ott egy „stílban tartott” szállodai szalony, majd még hármát, s rálepsz régi üzletek kidobott tárgyi kellékeire fénybe öltöztetett hófokkal tállaltan, angyalos szimbolikájú tárgyegettesre és tükrös-gyertyás könyvespolc-installációra, koszorús főbejárat pogány lantos puttócskájának örökzöldbe burkolt meglepetésére... – örök, végtelen életjelkép, díszített édeniség téli fénybe ringatva...

Stíluskevercs, ami itt fogadja a lapozgatót. Lát szólag. Mert valójában a mögötte, „motivációja”, a fényes gazdagságtól a perszonális intimitásig átfogó gesztusa a kíváncsi Mindenkiének és a sokizlésű Publikumnak szól. Angol és skandináv példák, asztalok itókákkal, francia reneszánsz kamasz-szecesszióba oltott és milleniumi klasszicizmussal cizellált világok... Idegen kultúrák (pl. indiai, afrikai tárgyak, francia konyha, bécsi barokk vagy angol parasztromantika áthatotta mahagóni ebédlő alig fésült szőnyegrojtokkal, olasz vagy cseh üvegek, súlyosan omló kárpitok, fénytestek és lépcsőházi lusztrik) stíluspéldái alapján komponált „karácsonyi” dekorációk, fenyődíszek trendi szerint és ajándékok választékos rendbe varázsolva... – felszínes pillantásra ezekből áll össze a kötet. De mert nemcsak „tárgya” az emberi tünemény, hanem íze és formája is ehhez illesztett, így hát szerepel keresett milióbe komponált női korcsolya, sült pulyka és töltött káposzta fajanszedényben, damaszt szalvétaival ékített rozébor, málnás marcipántorta és fagyal-ág, mézeskalács maci és fenyőfadísz, Andersen- és Dickens-kori mesevilágok szereplői, és sorolhatnók még... – ami mindezt áthatja, az épp a *személyesen emberi*, a karácsonyi ünnepekör talán mindannyiunknak legfontosabb tartalma. Lehet, hogy nincs mindünknek a Corinthia Hotel átriumában komponált miliókhöz méltó csarnokunk..., historizáló stílban tartott szalonyunk és kerti márványmellvédünk a használt női korcsolya tárolására... – de Csecsődi találásában ez nem a kihívó gazdagság szemet szűrő utálatos pompájává hivalkodik egybe, hanem személyes lesz. Személyesen is jeleníti meg őket: az ajándékkal kedveskedő bécsi bácsi, a British Múzeum shopjában „zsákmányolt” papír-aprótság, a marokkói gyümölcstál a maga egyszerre személyes és tárgyilagos mivoltával kerül a kötetbe, de épp így szinte megszemélyesített a havas kerti feeling a bájos-babás fenyődíszekkel, a francia bolti húsostállal,

a családiasra fogalmazott színvilággal, a szokásképzetek intimitásainak közzétételével is. Szerzői valóságában így foglalja szövege: „Az emberek időtlen idők óta díszítik otthonaikat magyalból, repkényből, borostyánból, csipkebogyóból, fagyökréből és más örökzöld ágakból készült koszorúkkal – a jó szerencse és szíveslátás jelképeként. A századok folyamán a kerekre formált örökzöldeket szalagokkal és a legkülönbözőbb kiegészítővel öltöztetik fel és díszítik ma is” (83. oldal). S ha az időtlen időkkel vitatkozhatnánk is talán, magával az akár szegénysorban is föltámadó igényvel, az esztétikum elementáris üzenetével már kevésbé lehetne perlekedni. E téren pedig a kötet (mint maga is dizájn egyúttal) megannyi meglepetést hoz a fantáziának, átértelmezésnek és a megszemélyesítés vágyának. A 176 oldalas kötet szinte minden oldalán ér valami meghökkenítő másság, vagy ha más nem, saját emléket mozgósító és saját élményt aktivizáló képzet, asszociáció, lelemény... Ez pedig a lélek legbelsőbb építészete, kortárs dizájntól függetlenül, kortalan kimódoltságban, figyelmes és szemlélődő igényességben, a szakralist is emberközeli avató hőfokkal.

Talán ez az, amiért Csécsödi(ék) kötete nem szimplán „karácsonyi ajándékkötet”, hanem az igényesség és szépségvágy könyvespolcára kínálkozó forrásmű is...

Kakasvér és virágszirom – kaland és tudományigény

Sebestény Anikó balinéz kalandjáról

Senki számára nem igazán lehet irigylésre méltó az a szerzői attitűd, melynek belső igényességéből adódóan meg kell felelnie a szakmai elvárásrendnek, kritikai tónusnak, értékelő és minősítő bátorságnak, melyet ugyanakkor készlet-kötelez személyes elvárás is, a Szerzőé, akinek művét nem véletlenül veszi kezébe, esetleg épp azért kapta magát a könyvet is, hogy értékelő pillantását okkal és kíméllettel fordítsa az elkészült opuszra... Hát így jártam én is, kevésbé kényelmes helyzetben, de megbecsült kortársként, kinek egykori diákja felnőtt kutatóvá érett, önálló terepet és témát választott, évekig dolgozott művén, s most a kész mutatványt 432 oldalas könyvben adja át. Súlyos, könyvként is tekintélyes termék, mélynyomó papíron, sokszáz fotóval, javarészt nagyméretűvel és elképesztően színessel, meggyőzően mély tónusokkal, kimódolt kontrasztokkal, indonézre cízellált betűkkel, albumszerű

eleganciával üresen hagyott oldalakkal, előzékkel, francia-magyar-angol-indonéz szókészlettel, kulturális és vallásantropológiai habitussal, utazói kíváncsisággal...

Azon mód visszakerdezhetne az Olvasó: mi akkor a talány, ha örömteli az ajándék, kimunkált a Szerző maga kutatta-írta-fotózta-tördelte-formázta könyv? Mi a nem éppen irigylésre okot adó?

Alighanem ezt lesz a legnehezebb körülfigyelni. Ha az indonéz-balinéz-magyar útitisztart nézem a végén, vagy a munka francia nyelvű összefoglalóját, angol ismertetőjét és jegyzetanyagát, magyar turistáknak szánt hasznos „felvilágosító részt” a „Balira készülő” és „képzeletben utazóknak”, akkor tisztán megnevezhető a mű státusza: *útitkönyv*, színes-szagos, kedves és intim módon személyes, amelyet a messzi tájon járók komponálnak azoknak, akik csak vágnak oda, s biztos remélhetik, hogy senki sem fog tudományos kérdéseket feszegetni a memoár kapcsán. Másként azonban *szakkönyv* is lenne a mű, a magyar szakirodalomból amúgy hiányzó balinéz vallási szertartásleírás(ok) egyik úttörő opusza, háttérben a Szerző készülő francia doktori disszertációjával, melynek aligha lehetnék opponense vagy felkért értékelője. Szakkönyvként viszont elbűvölően tele van személyes intimitásokkal, érzetekkel, futó impressziókkal, csacsogással és fecsegéssel, fontoskodással és tüneményeskedéssel, a bibliográfiája pedig szinte tizede annak, amit egy ekkora munkához használni illik (s ebben is vegyessen ül indonéziai útitkönyv és turizmus-elméleti mű, történeti lexikon és pszichológiai klasszikus, visszaemlékezés és nyelvelméleti szakmunka, karöltve Clifford Geertz vallás- és kulturális antropológiai esszéivel). Kézenfekvő lenne tehát, ha egyiknek sem, vagy mindkettőnek tekinteném: az alcím szerint „*Egy év BALI szigetén*”, azaz kalandnak és útinaplónak éppúgy beválik, mint „állomászó terepmunkának”, ahogyan azt antropológuséknál illik. Ez esetben talán éppen a szakmai dokumentáció az, ami leginkább hiányzik, s épp a képanyag nem a valóságkutatás fekete-szürke-fehér kontrasztját idézi, hanem a turisztikai magazinok behízselő pillanatfelvételeit, ezt is értelmezhetetlenül vegyes színvonalon, melyben az egyik kép témáját és kivitelét tekintve is fényképész remekmű, a másikonál meg nem érted, miért nem dobta ki azonnal a *fotóalbumból* mint árulkodó-leleplező selejtet... Kevesek közt is ritka eséllyel elkapott szakralis szituációt követ balinézre álmódott önportré, telefonnal fotózni is fölösleges helyzetet soha többé meg nem örökíthető impozáns tájkép vagy esemény

lenyomata – s mindez utólag szinte kontroll nélkül egymás mellé pakolva, mint egy izlésficamos keleti fotóbazárban...

Az útinapló-szakkönyv-fotóalbum hármasa aligha könnyen elfogadható kevercs, akármelyik aspektus eredeti szándékát veszem. Az útikönyv és fotó szinte hagyományosan bevált csali-páros, a szakszöveg és fotó kínálkozóan ügyes arányítása is üdvös eszköz lehet valamihez, s hasonló a helyzet a személyességgel, én-élménnyel, önreflexióval és közvetlenséggel...: az antropológiai önreflexió mintegy kötelező gyakorlat, belső kontroll a befogadott másságok saját értelmezése körül, a receptorok ellenőrzése – olyan, mint a motorteszt egy járgánynál, vagy eltérő érvelés logikájának átlátása két vallási vagy filozófiai tézis párharcában. Kakasvérben úsztatva azonban a balinéz szertartásosság egyfelől hiteles szimbolika lehetne, a virágszirmok kedvessége is teli jelképes üdvösséggel, szívéllyességgel, rejtett üzenetekkel és értelmezésekkel, amit a balinéz kutatásokban antropológusok is, vallások elemzői is, korszakonként talán eltérően, de kiadósan elemeztek. Mindezt arra redukálva, hogy „mit is csináltam Balin, mikor sütött a nap” vagy a macskám ráfeküdt az irkámra..., elmentem a nyomdába az utolsó oldal szövegét még beleprésselnem a maradék fél oldalba, hogy pontot tehessek a végére és megnézhessem a nyomtatás színhelyességét, vagy oldalakon át kedvesemre várok az erkélyemen... – nos, egy kissé mintha túlzásba jutna a magánérdekű hüppögés a kutatói önreflexió normáihoz képest, mintha az „ÉN és Bali” helyzet generálódna a köznevek fordított írásmódja és a címloldal logikája ellenében.

E vétséget is mellékesnek tekintve, Sebestény Anikó könyve izgalmas szakrális kaland azoknak, akik nem szakkönyveket bóklásznak naphosszat, s fordítva: szakkönyvek aprólékosságát idézi helyenként egynémely részletező leírása, melyet és melyhez hasonlót magyar nyelven senki sem olvashatott még – például a halottégetésről, a balinéz naptárról, a „korea-stílusú” fafaragásról, a házavató szertartásról, az indonéz intellektüelek harciasságáról, a látható és láthatatlan világok átélhető balinéz kettősségéről, az Ősök Szellemének vagy Lelkének transz-állapot utáni jelenlétéről, stb. De hogy mindezt a legszemélyesebb érdektelenségek súlyos tömegeiből kelljen kiszitálgatni, az meglehetősen sajátos tudásértelmezési attitűdöt tükröz. Amit a Barong-szertartásról elmond, értelmezően szól, viszont amivel köríti, az a legigézőbb locsifecs, amit csak a legfelszínesebb újságíró összehordhat egy női magazin folytatásos

utazási rovatában. Szeretnék óvakodni attól, hogy a Szerzőt emiatt „kevésbé kutatónak” nevezem – s tekintettel az ugyane témakörben éppen most megvédendő francia nagydoktori disszertációjára, nem is igen lennék hiteles e téren –, sőt attól is, hogy a tudományos igénnyel fölhasznált néhány szakmai szöveg miatt meg ne tartsam útinaplónak vagy turisztikai kalauznak e művet. A kaland és a tudományos értelmezés igénye, a Mások számára írandó érdekességek rajzolata és a balinéz iránti hálás hódolat érzete, végül pedig a célzatosan vállalt turisztikai eligazító tónusa együttesen alkotják Sebestény Anikó művének /Szkarabeusz Kiadó, 2012/ egyediségét. S ha már épp Ő tette meg, hogy a látható és láthatatlan világok pillanatfelvételeiből egy súlyos albumot komponált, talán épp ezért a köztes-vegyes-hibrid könyvért egy láthatóan láthatatlan szakvéleménnyel hódolhatunk.

Film-évtizedek albumban

A Balázs Béla Stúdió 50 éve²⁰⁸

Szerzőként is jelen lévén, alighanem árulkodóan ámítózó lehet csupán az a vélemény, melyet a látható és láthatatlan világok filmbéli leképeződéséről Gelencsér Gábor szerkesztésében a BBS születésének 50. évfordulójára megjelentetett gyűjteményes munkáról összehordhatok. Több okból is árulkodó, s más okokból ámuldozó. Szerzői mivoltom szempontjából semmiképp sem azért, mert a Szerkesztő jóvoltából tanulmányt írhattam a kötetbe a BBS dokumentum-filmjeinek jellegadó korszakairól és szerzőiről, irányzatairól és valóságértelmezési módok több évtizeden át eléggé specifikus természetrajzáról. Inkább azért, mert a BBS második-harmadik évtizedének „potyautasaként”, stúdió-tagként és filmkészítő segéd munkásként részese lehettem egy átívelő, ki- és átbeszélést sokféle irányzat és alkotói tónus révén korszakos narratívába építő változás-folyamatnak, vetítések százain és filmek ugyancsak százain lehettem jelen viták, értelmezések, forgatókönyv-bemutatók, esztétikai purparlék, pályázatok, értékelések, tagsági-vezetőségi huzavonák eseményein – s mindemellett is meglepő marad számomra, milyen hihetetlenül gazdag korszak volt ez a magyar filmes történelemben, megalakulástól alkalmazott filmezésig, leleplező elbeszéléstől kisljátékfilm-kezdeményekig, animációs kísérletektől experimentális montázsokig, filmzenei kunsztoktól

208 Múcsarnok – BBS 2009, Budapest, 368 oldal.

neoavantgárd színházi filmkísérletekig és poétikai képszovegek lírai etűdjeiig. A kötetet évfordulós albummá komponáló szerkesztővel együtt huszonöt szerző tanulmánya szerepel a tartalomjegyzékben – s nyilván képtelenség lenne akár egyetlen írást is vázlatosan ismertetni, nemhogy két tucatnyit. Sőt, ha netán a sok tucat nevet megrostálva kiemelnék néhányat (mondjuk a Gulyás-testvérekét, Erdély Miklósét, Bódy Gáborét, Forgács Péterét, Gazdag Gyuláét, Jancsó Miklósét, Dárday Istvánét, Jeles Andrásét, Kardos Sándorét, Gaál Istvánét, Csillag Ádámét, Szekfü Andrásét, Fodor Tamásét, Beke Lászlóét, Maurer Dóráét, Szentjóby Tamásét, Wahorn Andrásét, Zolnay Pálét, Lukács Andorét, Moldován Domokosét vagy Mártha Istvánét), akiknek filmes módon köze volt a BBS történetéhez, akkor sem sokat mondanék arról, ami ebben a kötetben elemelve, széljegyzetelve, képekkel díszítetten tárja elénk a magyar filmművészet 1959-től nyilvános filmkészítő műhelyként rangot kapott Stúdiójának szellemiségét.

A *BBS 50* című kötet anyaga – főként persze a képek, filmrészletek, tárgyi dokumentumok, sajtóvisszhangok, zenei hátterek, emléktárgyak, plakátok – bázisát adták a Műcsarnokban rendezett jubileumi tárlatnak is. Kötet és kiállítás, még ha mozog-mutat-illusztrál is, csak része, bár meghatározó alapja, de mégis csupán virtuális leképeződése a BBS szellemiségét analitikusan föltáró értelmezéseknek. Kovács András Bálint „szabadság-szigetként” értelmezett BBS-narratívája a kádári kultúrpolitika mezőjében kerül kontextusba Udvarnoky Virág és Varga Balázs elbeszélés-variációjában, kommunikációs diskurzus-mezőként Havasréti József tanulmányában, és alkotói műhelyközösségként Sneek Péter áttekintésében. Irányzatok, formák intézményes és rejtekező aspektusairól, antropomorfa alakzatairól, montázsairól, az intézményesülő és helyét kimunkáló nyilvánosság mezőjéről szól az album tanulmányainak közel egyharmada (a T.Szerzők elnézését kérve a további nevek elhallgatása miatt), s a társművészetek, társtudományok, „metapolitikák” és multipedagógiák szinte láthatatlan tartományáról a záró blokk. A kiállítási kiadvány és emlékalbum kettős funkciójára is alkalmas méreteres kötet kiadós annotált bibliográfiával megnev- és címmutatóval kiegészítve olyan korszakos jelentőségű tárhely, melynek a korszakos érvényű műhely emlékezetét őriznie kiváltságos feladat – hisz azóta lényegében fölszámolódott a BBS, kétes mennyiségű és lassú feledéshomályra ítélt emléktárgy maradt szétszóródva is, mely egy majdan még

teljesebb összképhez pontosításul szolgálhatna. Ha éppen volna/maradna még, kinek ez időszakos filmes emlékezte talán menthető és mentendő értékképzésként fontos lehet.

S pontosan e leletmentő, értelmező narratívákat egybefogó kísérlet az, amit egy rövidre fogott ismeretében csak részben a Szerzők vállalását értékelve kell kiemelni, legalább annyira aláhúzva a tárgyalás időszak és tematikai metszet elemzőinek fontosságát kiemelő mondatot, mint a Szerkesztőt, akit amúgy oly kevésszer becsülnék meg munkája teljes értékét mérlegelve. Gelencsér Gábor szerzőként is jelen van a kötetben, de szerkesztői kurázsija nélkül a múltját is már csak „öregesen” fölidézni hajlamos egykori BBS emlékezte nem lenne oly komplex, mint amilyenné így lett. Ha fehér teljességében (és ezüstös betűivel a borítón) e kötet csupán visszafogottan lapulna meg nagy könyvesboltok hátsó traktusában, azt az impozáns album-külsők melletti szerénység számlájára írhatnánk – indokolatlan szerénységére, mert hiszen a magyar filmművészet nagyjai közül megannyian, a mai filmes „középgeneráció” tagjaiból pedig többségükben vannak, akik megjárták, gazdagították, konstruálták a Balázs Béla Stúdió 50. évét. Utólag is köszönet Nekik...!

Kongó egykori és mai arculatai

Lóránt Attila – Szilasi Ildikó Hermina: *Kongó. Torday Emil nyomában*

„*Bolyongások Afrikában*”, *Afrikai emlékek. Egy Afrika-kutató naplójából, Land and Peoples of the Kasai, Notes ethnographiques sur les peuples, Primitive Eugenics...* – művek és címek a Torday-forrásokból. Kalandok, emlékek, feljegyzések a látott világról, impresszív impressziókból. S bárha kevés az, ha valaki kalandor, még kevesebb, ha csak kíváncsi, s mindezeknél még sokkal bizonytalanabb, ha felfedező. A Torday nyomában megjelentetett „Kongó”-kötet két olyan vállalkozó impozáns műve, akik egyszerre kíváncsi felfedezők, kalandor tudósok, megrögzött kóborogók, rendíthetetlen gyűjtők és dokumentaristák. *Lóránt Attila* – kinek fotósként és világgjáróként vagy hetedik kötete immár ez –, és *Szilasi Ildikó* – aki az antropológus terepkutatókat jellemző kíméletlen előkészülettel és forrásfeltárással megszervezte terepmunkájukat, összeállította az 1907 és 1909 között Torday Emil által bejárt útvonal mai utókövetésének tervezetét, Nyugat-Kongóban, a Kuba királyságban megtett mostani felfede-

ző út komplett víziójával –, e kötetben Tordaynak állítanak emléket. Emlékkiadványt persze lehetne formálni naplók és levelek kiadásából, útitervek és beszámolók közreadásával, emlékezők és szakmabeliek tanulmányaiból is – ahogyan az más Afrika-kutatók esetében már ismeretes..., nem kellene sokezer kilométert lófrálni Afrika egyik legveszélyesebb zónájában. Szerzőpárosunk azonban nem az egyszerű, hanem a lehetséges legkomplexebb megoldást választotta: segítőkkel (Reisinger Dávid operatőrrel és Charles Ngwabwanyi Kunda kongói antropológussal, meg számos expedíció-résztevővel) nem kevesebbre, mint a Torday-oeuvre újrafelfedezésre merészkedtek. Deklarált céljuk az volt, hogy az egykori népismereti feltárás útvonalát követve, újrakeresve a tudományosan is érdekesítő, az egykori kutatóknak a legjelentősebb afrikanisták között rangot teremtő állapotokat, helyszíneket, népeket (kubák, busongók, vagenyák, babundák, bambalák, lelék, lubák, topokék, pendék, „ngombék”), ezzel egyúttal azt a nép- és kultúrakutatót kövessék, ki már maga is Magyar László nyomdokain haladni kívánt 1907–1909-ben.

Torday hol mint a Royal Anthropological Institute kutatója, az egyetemi antropológiai társaság alelnöke, hol mint egy kereskedelmi társaság ügynöke, s mintegy „mellesleg” a British Múzeum gyűjtője és tudósítója járt három expedícióval is Kongóban, ahol nemcsak antropológiai forrásfeltárást végzett, nyelvi- és szokásanyagot halmozott fel, hanem tárgyakat, népeletmód-leírásokat hagyott hátra, a néprajzi gyűjtés klasszikus leletmentési munkálatait is elvégezte sok esetben, nem beszélve a kutatásaiából kincsként megmaradt mintegy három ezer fotóról. Expedícióiról már a széles szakmai kör is egyhamar tudja, hogy komoly eséllyel a vetélytárs német Frobenius ellenében is meggyőző(bb), főleg brit és amerikai elismertségű ismeretanyagot dolgozott föl hatvan publikációban és hat monográfiában a *kubák* (s köztük vagy másfél tucatnyi nép) addig ismeretlen földjén megtett úton (értenődő itt a *busongókról* írott 300 oldalnyi monográfiát is meghaladó új forrásanyag), vagy a művészetüket, kéziszőtéseiket, fémművességüket, díszes ruháikat, fegyvereiket, fafaragásaikat megörökítő gyűjteményben. Ezekből tisztes mennyiség látható jeles helyi és világrangú múzeumokban mindmáig. Az utókor az afrikanista magyarok tisztes történetét reprodukálja: míg nyugaton világhírű, itthon csak szűk szakmai kör számára lett ismert az eltelt egy évszázad alatt. Tény, hogy a magyar-afrikai kapcsolatok története – ha egyáltalán valamiben, akkor –

a földrajzi-antropológiai forrásanyag-felhalmozásban gazdag, de épp emiatt úttörő vállalkozása lett a Torday-Kongó Projekt, melyet a Szerzők indítottak el, aktív idővonallal kísért internetes weboldal létrehozása mellett.

A recenzens itt egy ködoszlato vallomással tartozik a kötet jelentősége előtt hódolni.²⁰⁹ Társadalomkutatóként, kulturális antropológusként tekintve a könyvet, valami szépecskén kusza, lapozós, félelmetesen impozáns fotókkal komponált, de egészében a magazin-szinten megrekedő szövegű, helyenként „jópofi” közlésekkel és simulékonyan tálalva megfogalmazott ismeretanyaggal találkozhattam. Tekintettel arra is, hogy afrikanista tudásom mintegy ezredrésze lehet Szilasi Ildikóé, fotós érzékenységgem is hasonló arányban állhat Lóránt Attila teljesítményével, és „világjáró” tapasztalatom is nagyjából ennyi lehet kettejük külön-külön is megszerzett terepismeretéhez képest, összességében nem vélhetném igazán alkalmasnak magam, hogy kötetükről a dicshimnuszon túl valami „kritikait” mondhassek. A kötet „olvasójának” – s lévén szó inkább impozáns albumról, nem pedig szaktudományi monográfiáról, ezért inkább „lapozgatójának” – szinte oldalpáronként egyszer föltűnhet, milyen világokról szólnak, miféle életeket és kulturális lenyomatokat hordoznak a közlések, akár ha a sodró polgárháborúban áldozatul esett hatmillió kongói halotról olvas, akár ha boszorkánytáncot és beavatási szertartásokat, párdúcúba öltöztetett Krisztust, Nap-jelkép gitenga maszkot lát az albumban, Kinshasába induló vidéki vonatot, biciklis kereskedőt vagy térítő lelkipásztort, temetési szertartást vagy árvaházi leányarcokat. De akár a táncok szerepét, mely „egyfajta párbeszéd holtak és élők szelleme között...”, ezt a két világot idézi meg, járja be a Kipvano csoport táncosa is” (69. old.), vagy a Pendék Titkos Művészete egyesületének hajmeresztő produkcióit, a Gungui Nemzeti Fesztivál attrakcióit (62-86. old.), a kubák díszítőművészetének sokszínűségét értékelő oldalakat (138-157. old.) tekintjük, vagy a mai életmódról, kórházról, boszorkányságról, megélhetési lehetőségekről fölillantott jeleket összegezzük, valami nehezen indokolhatóan stabil félelmisség ébred a befogadóban. Nem pusztán azért, mert ezek a világok oly messze vannak, hogy bizonyosak lehetünk abban, sosem találkozhatunk velük..., hanem mert nagyonis közeliek, nagyon mélyen emberiek, s minden „abszurditásukkal” együtt is fennségesek. Rövidebben: a kötet nem városlátogató turisták

209 National Geographic – AHU, Budapest, 2010. 216 oldal.

szépcske albuma, bármily látványos is tervezettségé, magazinosan komponált „összevisszasága”, a tematikus fejezetcímek közé illeszkedő asszociációk sokfélesége. Valamely elvont „tudományos mércével” persze nevezhető a mű illusztrált útleírásnak... – de valójában épp annyira tisztelgő emlékkötet is, a Torday emléktúra beszámoló anyaga. Lehetne kiállításra érdemes fényképválogatásnak titulálni – de ehhez képest szinte néprajzi aprólékosággal követi földrajzi útvonalak, népcsoport-leírások, szertartás- vagy foglalkozás-bemutatók mintázatait. Egészében ugyanis épp azt a végtelen vegyességet pontosítja, mely az európai szem és szaglószerz számára a „meg-nem-érthető” afrikai létmódok, kosz és veszélytömeg, félsz és ártalom, betegség és nyomor elviselhetetlenségét hitelesíté, a „szőke nő kalandozásai” keretében. Viszont annak beláttatásával, mitől „olyan”, ami olyan...; miért nem „megváltható”, „modernizálható”, „felvilágosítható” egész Afrika... – többet is vállal, mint a mives fotókkal, pontosító térképpel, útibeszámoló vázlattal, expedíciós naplóval. Azt a reprezentációt vállalja ugyanis, melyet épp a meglátott, tervezetten meglátogatott, minden egyes helyszínen kiérdemelt, helybeliek számára sem a „megváltó” fehér ember „missziós” feladattudata mutathat föl Afrikában járva. Azt a hangot, tónust, védtelenséget, esendőséget, reménytelenséget és kiszolgáltatottságot tükrözi, melyet bármely más földrészen is föllelhetünk, ha odafigyelünk, ha érdeklődésünkkel megtiszteljük, ha barátságosságunkkal kiérdemeljük a választ, s ha nem ártalmára, hanem méltatására vállalkozunk mindannak, amivel emberi sorsok millióiban szembesülünk.

Torday „hangját”, feljegyzéseinek tónusát, életművének rangját és magasztosságát a kötet éppúgy fölmutatja, mint a mai kalandorok impresszióit. Nem állítják a Szerzők, hogy „mai Tordayként” voltak jelen – melleleg, technikai apparátusuk révén közel annyit föl is tárhattak, amennyit mennyiségében Torday képes lehetett földolgozni, hisz fotók, film, kiállítási anyag, tárgy-gyűjtemény, aprólékos ismeretkincs „kilóra mérve” épp annyi halmozódhatott föl a Torday „nyomában” járók kezében, csak más természetű, s a változások jelen pillanatait kézenfekvőbben rögzíthették is, mivel összehasonlítási alapjuk is volt. De mindaz, aminek nyomára, mai létformájára, állapotaira akadtak, amit mai megfigyelőként a közérdeklődés számára felmutathatnak, talán korántsem kisebb súlyú, mint a bizonyos tekintetben „rigorózusabb” gyűjtő, a katonai és gazdasági, kulturális vagy vallási érdeklődést tudó-

mányosabb készlettel kiszolgálni törekvő Torday egykori expedíciói. Ám az összehasonlítás itt sem mennyiségi, sem minőségi mértékkel nem áll meg: két világ belátására vállalkoztak két korszak kutatói, száz esztendő különbséggel, megváltozott világok állandóságaira is figyelemmel, eltérő céllal és apparátussal, ugyanakkor hasonló eredményességgel. Ez is a teljes album-képhez tartozik, de mélyebben beleszöve, rejtettebben belekódolva, mint az a felületes lapozgató számára evidenssé lehetne. Talán ettől talányos „léptékű” a kötet, talán ezzel/ezáltal kívánja meg olvasójától is a felszínes ítéletek, álcázott tudáshiány félredobását, avagy a megismerés méltóságának, a feltárás merészségének járó tisztelet gesztusát is. Egyedi, a magyar könyvpiacra jószerivel nemcsak szokatlan, de valamelyest példátlan is e vállalat. Léptékben talán olyan, mint az Afrika Tanulmányok kitartó missziója, az afrikai kultúrák és léthelyzetek következetes interpretációja, évek óta zajló ismerethalmozási feladattudata, az Afrika iránti felszínes érdeklődés mögé lopakodó tudásbázis gazdagításának szándéka. „Valahol” az antropológus kutató, s hasonlóképpen a fotográfus missziója is hasonló... – saját hangon, egyedi tónusban megvalósítani a tapasztalati lét felmutatását, rangot adva minden apróságnak, melynek jelentőségét sokszor impozás kutatás, megkonstruált adatbázis, kimódolt fejlesztési program sosem lehet képes föllefedezni.

Szilasi Ildikó és Lóránt Attila Kongó-kötete mindezzel azt jelzi, tudatosítja vagy emeli ki, hogy mások létéről érvényeset csakis saját létén át mutathat be az Ember előtt tisztelgően és alázattal mutató kutató-dokumentátor. S ha teszi ezt színesben és pazarul, azzal sem csökkenti esélyét a megismerő tudatosságnak és feltáró hűségnek... – lett legyen ügye vagy ürügye afrikai menekültügy, árvaház-építés, kórház-alapítás vagy tánctanítás, vallási szertartás vagy piaci alkujelenet. A kötet biztos háttere a National Geographic, nem utolsósorban Lóránt Attila révén, s az expedíció, a kutatás hátterében az AHU (Afrikai-Magyar Egyesület) és a pécsi Afrika Kutatóközpont (továbbá egy egész oldalnyi támogató, segítő, finansziális és tudományos szponzor) áll, de még stabilabb alapja maga a Torday rangját elismerő, feladattudatát követő, eredményeit értékelő alázat, mely a Szerzők vállalatának részét képezi. E vállalat, ha a századik évfordulón Torday tiszteletét tükrözi is, (nem utolsósorban a kongóiak elismerő emlékezetének köszönhetően), mégiscsak Kongónak szól, lakóinak, népeinek, a Kongói Demokratikus Köztársaság mai és tegnapi jelentősé-

gének. Illetőleg, immáron nekünk is, olvasóknak, befogadóknak, a mai afrikanisták teljesítményét elismerőknek nemkülönben.

Tradíció, átalakulás, fejlődés

Csizmadia Sándor – Tarrósy István: *Afrika ma*

Magyar alkotók-kutatók-felfedezők Afrika iránti tisztelete, Afrika egykor és ma, tablók a múltból jelenből... A fenti ismertetőik javarészt albumok, nem utolsósorban a jelen és a múlt fotóival, hagyományok lenyomataival, örökségek gondoljaival, változások tempójával. Ezt a messziről nézve állandó, évezredesen „moccanatlan”, „egzotikus” és mégis reális konstrukciót (ami Afrika, s ami a tradíció lenne) taglalja egy sor tanulmányban (egészen konkrétan 22-ben) az a kötet, melyet a pécsi Publikon kiadó adott ki Csizmadia Sándor és Tarrósy István szerkesztésében.²¹⁰ Nem fotóalbum, nem képeskönyv ez. Csak („csak”) tanulmányok tablója, pillanatfelvétel egy változásról, egy hatalmasan változó még hatalmasabb földrészről, melynek akár egyetlen perce is lassított felvételként emelhető ki az évezredek közül anélkül, hogy bármi változást érzékelnénk rajta, s évtizedek követhetők végig anélkül, hogy moccanatlan voltának legapróbb rezdülést jelentene a jelen. Átalakulásban és „fejlődésben” a tradíció felől a jelen felé... – kockázatokkal és súlyos mellékhatásokkal. A bőség zavara jellemző itt is a szerzők és témakörök horizontján: hiába tagolt a kötet négy nagyobb tematikus fejezetre (*Állam és államiság Afrikában; Afrikai identitások, afrikai konfliktusok; Tradíció és átalakulás; Nyelv, nyelvpolitikák és irodalmi reprezentációk*), a maga négyszázhusz oldalán tanulmányonként is kínál annyi információt, hogy valóságos kulturális kincsesládává lesz az opusz egésze. Hozzá véve, hogy az *Afrika ma. Tradíció, átalakulás, fejlődés* cím csupán kevéske asszociációt ébreszthet, ha általánosabb körvonalakat ad is, mert mindegyre rá kell ébrednünk, hogy az afrikanisztika évtizede megkezdett, és néhány éve berekesztett oktatása fergeteges tudatlanságban tartósít bennünket. Ha valakinek fogalma is lenne, merre esik Kongó vagy Tunézia, milyen katonai potenciál vagy vízügyi helyzet jellemzi a Nyugat-Szaharát vagy a Nílus-vídedéket, mellette már szinte bizonyosan semmit sem tudhat a gambiai helyzetről vagy a mali hőseposzok-

ról, az eritrei földhasználat módjairól és a núbiai turizmusról, a nigériai irodalomról vagy az edo világmépről... – vagyis mindezekről a pillanatfelvétel művességével aligha vetekedő képeink lehetnek, s már ez is komolyabb érdeklődésről vallana. De ennek hiányát, ösztövért voltát jelzi a kötet, s pótolja részben a magvas elemzések, ország-állapotok, mozgások, kölcsönhatások árnyalt rajzolataival.

A tradíció és változás összefüggésében minimális vízióknak kell tehát legyen ahhoz, egyáltalán mihez képesti a változás, mi a tradíció s miben változik, meg mit jelent a változás, ha fejlődésnek mondják, mihez képest vagy mi felé fejlődik, ami átalakul...? Gyermekkatonaság és egységesítő nyelvpolitika, geopolitikai stratégiák vagy nemzetközi segélyezés, államépítési és nemzetközi erőviszonyok színes áradata zúg elő a kötetből, s nem véletlen, hogy a kiadó egyúttal nyomatékos segítője is a Pécsért most kialakított egyetemi Afrika Kutatóközpontnak, szerkesztőségi háttéré az Afrika Tanulmányok folyóiratnak és közrebocsátója megannyi afrikai tematikának (politikusan-portréktől háborús övezetekig, vízkonfliktusoktól keleti migráció-politikáig megannyinak), s oktatóhelye vagy képző intézménye az ily módon ismét helyét lelt kortárs *afrikanisztikának*. Ami a Kiadó és a Központ által szervezett legutóbbi Afrika-konferenciáról és (részben a kötet szerzőinek, részben másoknak) nemzetközi érdeklődési vagy szaktudományi köreiről elmondható, elsősorban az, hogy ismét megkésve s kissé vonakodva kezd csupán ráállni a magyar tudományos érdeklődés az Afrika-kérdések belátására és megértésére... – mindössze egyetlen példát említve a sokból: a nemzetközi transzferekét, nevezetesen hogy az amerikai olaj- és katonai érdekltség, a kínai piac, az indiai munkaerőpolitikai célrendszer máris ott van Afrikában, milliós nagyságrendekben (akár tőkére, akár földtulajdonról, akár bevándoroltakról van szó), miközben az európai rácsodálkozás maximum a turista-kalandokig jutott el, a vízháztartás védelméig, a rezervátumok fontosságáig, a gyémántbányászattól független természeti kincsekig és kulturális örökségig még aligha. Pedig ezek konfúzus jelenlétének mikéntjeiről szólnak az itt közölt tanulmányok, nem forszírozva, de szerényen sürgetve, hogy lessünk már oda egy pillanatra, s vegyük észre, hogy a többszörös Európa-méretű földrész jelentése és jelentősége igencsak változófélben van az utóbbi évtizedekben, s ennek megértése nem csupán belátás, hanem sokszor hiányzó ismeretek és változó kommunikálás eredménye-következménye is.

Az eredmények és jelentések érthetősége persze

²¹⁰ *Afrika ma. Tradíció, átalakulás, fejlődés*. Publikon Kiadó, Pécs, 2009, 420 oldal.

mindig vitatható, ha ekkora földrésről, vagy 1700 nyelvről, birodalmi méretű és aprófalusi/szórvány térségekről-tájokról, egyszóval változó evidenciájú terekről van szó. E tranzakcionális, cselekvésekben és közlésmódokban rejtekező jelentés-tér átrajzolódó formaváltozata lett témává a tanulmányok egy részében, ide értve „afro-politikai” elméleteket és megismerési módszertanokat (Tarrósy István), államiséget és nemzetközi feltételrendszert (Benkes Mihály, Suha György), államhatárok átalakulását és folyékonyságát (Csizmadia Sándor), „államkudarokat” (Búr Gábor) vagy fejlődési modelleket (Patty Petra, Szabó Loránd, Tadesse Eyassu), mali hőseposzt (Biernaczky Szilárd), hiedelmek és rítusok rendjét (Fekete Mária, Vityi Dorottya, Tesfay Sába, Kármán Marianna), turisztikai perspektívákat (Jasper Kata) vagy geopolitikai stratégiákat (Besenyő János, Szliman Ahmed, Aboubakar Abdullah Senghore) egyaránt. Ez Afrika-tablón a fejlődés éppúgy tradíció, mint az átalakulás ellenzése, s a fejlődő-átalakult államiségek szintúgy tradícióvá érett változataikban, vagy ezekkel megküzdve válhatnak csupán a megmaradás perspektíváit. Képtelen, vagyishát jópár képpel-térképpel illusztrált e kötet, de még erőteljesebben mutatja a rejtett, még nem közhasznú és nem kellőképpen nyilvános afrikánisztikai érdeklődés megújulását, erősödését. Magát a kötetet is azért emeltem ide, mert impozáns eszköze annak a tudásminőségnek és ismeretmennyiségnek, amit akár képekkel illusztrálva, akár fogalmi albumszerűségében komoran lapozgatva úgy érezhetünk immár, mint nem mellőzhető víziót, elmaradt tudást, sötétkamrából csupán most előhívódó panorámaképet... Afrika ma – már a holnap, akkor is, ha még tegnapnak látszik.

Jelenmúlt mint jövőtörténet

Rév Ilona: *A Bauhaustól az üvegpiramisig*

A ma holnapja és a tegnap má-ja egyaránt a jelen, olykor a tegnapnak látszó kivételben, vagy épp oly áthatásokban, melyekről még senki sem tudja, mennyiben a jövő részei. Rév Ilona kötete²¹¹ már ajánló fülszövegében is ezt az időképtelenséget és kor-evidenciát teszi átláthatóvá: „A történelemben nem egy példa van arra, hogy a mélyben zajló folyamatok a művészetben kivetülve nyerjenek kifejezést, mielőtt még ezekhez a folyamatokhoz kapcsolódó események valóban bekövetkeztek volna”

(13. old.). Az a „strukturális őszinteség”, amely a művészeteket, vagy az építészetet, fizikát, a geometrikus formák visszafogott merészességét jellemzi, valójában a múlt teljes megtagadására épülő felfogást, a leküzdés, a győzelem, a haszonszerzés szellemiségét vitatja el, szembe megy a „hittételekből következő apokalipszissal”, s alapkérdése az marad: képesek vagyunk-e önkorlátozásra, a haszonelvű és önpusztító hajlandóságok visszafogására, hogy ezzel megmentsük a jövőt. S ez esetben a modern/kortárs építész „nem csupán a jelennek szóló firtor lesz”, ekkortól a tervezés nem fogyasztási javak előállítására marad csupán, hanem „a létező értékek megóvását, a környezet arculatának folytonosságát” lesz képest majd biztosítani (118-119. old.).

Rév Ilona e kötetben a Breuer Marcel építész (1920 és 1981 közötti) alkotói korszakával mint a magyar születésű, nyugati kultúrájú, német és amerikai korszakában világhírű alkotó kezdeményezőt, kora/korunk kreatív emberét és „szembe-menő” alkotót mutatja be – az épített környezet nyelvén elbeszélve. Megvallja, hogy e hat évtizedes munkásság teljességében aligha lenne földolgozható, de a korábbi korszakok technológiai, technikai, világfelfogási és konstrukcionista építészeti eredményeit örvözni vágyó, az embert környezetében interaktívan tekintő hitvallás, mely mindig „a világ és az ember viszonya” alakításában megfogalmazott vállalás lehetne, Breuer Marcel esetében is „a hagyományok teljes tagadása, a tabula rasa elve” alapján (9-11. old.), valamint az avantgárd „első világháborút követő szellemi és lelki állapotának előrevetülése” révén dönthetett úgy, hogy „az idő megérett az avantgárd törekvések megvalósulására: a hagyományok megtagadására, az újrakezdesre” (13. old.). A Bauhaus weimari iskolája a modernizáló gyáripar, építészeti korszerűsítés, üveg és vasbeton, alumínium és a mindezekkel iparszerűen élni próbáló kézművesség volt termékeny talaja Breuer indulásának, körülötte a Bauhaus műhelyét pártoló baráti kör Einstein, Chagall, Kokoschka, Schönberg, Hauptman, Werfel közegében, a kor és a miliő pedig Klee, Itten, Kandinszkij, Moholy-Nagy, Bortnyik, Molnár Farkas, Amerigo Tot és Kállai Ernő hatása alatt állt, szemben az erősödő német jobboldal zsidóellenességével, modernitás-ellenességével, a politikai szempontokat esztétikai és technológiai minőségekkel elvitató egész attitűdjével. A nácik nemcsak fölsozlatták a Bauhaus körét 1933 után, de magát az alkotó szándékot is „elfajult művészetnek” minősítették, és betiltották vagy megsemmisítették a modernség alkotásait. A kötet

211 Napvilág Kiadó, Budapest, 2006, 126 oldal.

európai körképet rajzol és amerikai kitekintést is ad a múlt idők formáit megtagadó, önmagát a nemzeti és helyi hagyományok fölött új struktúrákba fogalmazó internacionális szemléletmódról leválasztó, divatmentes és új funkcionalitást hirdető (lapos tetők, a couleur locale kerülése, gazdaságos szerkezet, tértakarékosság és tömörség igényét is tükröző harmónia) törekvés-folyamatról, s arról a nem kisserű voluntarizmusról, melynek ma már kritikáját is megtaláljuk a Szerző hivatkozásaiban. A Bauhaus magyar (elsősorban budapesti, újlipótvárosi, belbudai, pasaréti) építményei, majd a német előképek és az amerikai hatás nyomkövetése igazi erénye a kötetnek, melyben nem csupán a város mint szerves képződmény, tárgy és ember interaktív kapcsolata mutatkozik meg a különböző építészeti-nyelvi-gondolkodási-természetszemléleti felfogások áttekintése (no meg Breuer állásfoglalásai) révén, de az is igazoltta válik, hogy „az uniformizált környezet nem mindenben felel meg az otthonnal szemben támasztott követelményeknek, nem igazán alkalmas a személyesség igényének kielégítésére” (43. old.). Miként a dobozházak építése sem volt az később, a II. világháború után, s mint a társadalom térbeliségének átrendezésére irányuló bármilyen ridegség (izmusosság, városfejlesztési lendület, tömeges szállásteremtés, fasizálódó államiság, kommunista irányítás, technikai csúcsgyver, a modernitás új katedrálisaiába vetett vakhit) inkább ártalmára van a társadalomnak, s ekként az ízlésnek, létmódnak, esztétikának, oktatásnak, alkotásnak és befogadásnak is, semmint hogy hasznát szolgálhatná. A kötet második fele – az első rész kontextualizáló szándékára építve – már főképp Breuer pályáját, alkotói művét összegzi-részletezi, „a széktől a székesegyházig”, a pécsi iskoláskortól az amerikai egyetemi tanárságig, a helyi hagyománytól az univerzális környezetszemléletig. A neofunkcionalizmus koronként/korszakonként eltérő alkotásai, a bútorkészítésben a legegyszerűbb hajlításoktól a katedrális-beltérig, az építésben a tájjal való összhangig és a „fogyasztói” korszak technológiai transzferjeiig mást és mást hordoznak, tükröznek és sugallanak. A jövő is „koronként mást és mást jelent, a transzcendenciától az egymást követő nemzedékek folyamatosságáig, de mindenképpen a jövő jelenti a készletet arra, hogy az ember marandót alkosson. /.../ Ha sikerül visszanyerni a jövőt, az építészettől rákényszerül arra, hogy megkeresse és megtalálja a természettel való harmóniát, az anyagok, a szerkezetek és a formák célszerű összhangját, és hogy emberközpontú környezetet alakítson ki” – írja a szerző összefoglalóan (119. old.)

Az emberléptékű tervezés – kísérlet ide vagy oda – a formabontástól a konstrukcióig, az öncélú esztétizmustól a lecsupaszított formalizmusig megtalálhatja a maga egyedi, kontrasztosan múltat tagadó, de jövőbe örökítő tartalmait. Ha a tér is matematika és fizika, ha a ház vagy a karosszék is ökonómiára és ergológára épülő konstruktum, s ha a korszak maga is műalkotás, akkor ezekben Breuer szerepe látványos is, historikusan fontos is, hosszantartóan funkcionális is. A korábbiak ellen, az idejétmúlt izmusokkal szemben és a voluntarista létfelfogással dacolva önmagát is újraalkotó Breuer már a jövőtörténet toleráns előkészítője is, nemcsak világrangú alkotója.

Népszerűsítő könyv – márpedig létezik

Népszerűsítő könyv nem létezik. Most találtam ki mint fogalmat, így hát ez nem is lehet katalogizálási tünemény. Népszerű (best-seller, sikerkönyv, kedvelt, listavezető, szépkönyv, stb.) sokféle van, népszerűsített is, ha áll mögötte egy népszerűsítő apparátus. /Mi is lenne vajon a „nép”-szerű, amúgy? Népies(h)? Népeknek való? Népről szóló? Népi nyelven íródott? Olyanként formált, hogy a népek vehessék?/.

Népszerűsítő könyv nincs... – mégis találtam egyet.

Ma, holnap, tegnap, hagyomány, örökség, albuma zárt múlt, kivetített jövő, értékforma tartalom... – ezekről volt szó fentebb. Itt most nem ilyesmiről. Egy kötet, melyet ajándékba kaptam egy láthatatlan osztogatásból, s egy érdekkör, melynek hangján a tegnapelőtt szól a holnaphoz, átsöpörve rajtunk, „útban” állókon, nem ilyen. A „nem létező” könyv pedig 154 oldal, album méretű, színes és fekete-fehér fotókkal dúsz. Amit tartalmaz: *Bayer Zsolt írásai* (7-19. oldalig), *Sajtószemle* (21-50), *Bencsik András írásai* (81-87.), meg egy *interjú Orbán Viktorral* (89-111. – készítette Bayer Zsolt); a 113-151. oldalig *Fényképek: Békemenet 2012*. /Méry Ratio kiadó, Budapest. Bolti ára: 4400 Ft. A Polgárok Házában most különleges kedvezménnyel, 1000 Ft-ért megvásárolható!/.

Amiért nincs, de mégis van, az a műfaja. Tartalmaz kiáltvány-ízű, sajtószemle-formájú, interjú-arcú, fotódokumentációs „hiteles” anyagokat – lehetne akár tudományos könyv, lehetne akár fotóalbum is. A felhangoló Ady-vers az elején (*Harc a Nagyúrral*) már a korhangulatot, küzdéses jelent, megszenvedett múltat, az arany birtoklásáért folyó

adás és röfögős küzdelmet hozza étvágycsinálónak.

Ami nincs, de mégis van, az a negyvenes évek végének, a „horthysta bérenceknek”, besúgóknak, hazaárulóknak, feketézőknek, „implista ügynököknek”, bomlasztóknak és a nép ellenségeinek gyalázatos kisebbségeként megnevezett népszerűség leleplezésének tónusát idézi, előrevetítve a leleplezés, népbírói ítélet, árulásért és kémtevékenységért járó legsúlyosabb példa-statuálás jövőképét és jelenvalóságát. Csak egyetlen kétsoros idézet az elvben akár leíró természetű publicisztikai műfajként ismeretes „Sajtószemle” bevezetőjéből: „Az itt bemutatott és kivonatolt írások egy részének szerzői tudatos és aljas gazemberek, más részük ostoba, harmadik részük pedig egyszerűen megtévesztett, és – talán – jó szándékú újságíró”. De hogy „az égbekiáltó hazugságokat”, a közvéleményt hergelni akaró, ország- és kormányellenes illetők „szintügy felhasználva a tudatos hazudozás legkülönfélébb formáit” miként tudnak hazugságot hazudni, ezt már nem fejt ki a névtelen interpretátor, miként azt sem, hogy ha a Washington Post, a Guardian, az Observer, az Economist, az Independent, a New York Times, a Times, a Standard, a Tages Anzeiger, a Libération, a Financial Times, a BBC, a Wall Street Journal, a Handelsblatt, a Monde, a Frankfurter Allgemeine Zeitung, a WSJEurope, a Soir, a Spiegel, a Gazeta Wyborcza, a Figaro, a Neue Zürcher Zeitung, a Lidové noviny, az Evenimentul Zilei, a Romania Libera, a pozsonyi Új Szó, a Dziennik Gazeta Prawna, a Kurier, a Newsweek Polska, az Amerikai Népszava s még további források szerzői mind hazugságot hazudnak (23–41. old.), de olykor ugyanott vagy más kisebb lapokban megjelent írások („Néhány külföldi kiállítás mellettünk”, 42–45. old.) már egészen más stílusban szólnak, akkor kikre vonatkozik a bevezető...?

A kötet sokféle szakkutató (nyelvész, kommunikációs szakember, politikai pszichológus, médiakutató, retorika-oktató, politológus, sajtótörténész, újságíró) érdemi érdeklődésére tarthat számot – nem elsősorban stilisztikai és közléselemleti érnyei miatt. Persze nem feledhetjük „Az Olvasót” sem, akinek végülis a könyvek készülnek. Még kevésbé azt, aki lélekszakadva siet a könyvesboltba egy példányért, nehogy még elfogyjon a végén. Sőt, még becsebb vásárló, ki maga is jelen volt, netán valamely fotón még látható is. „Januárban, az első Békemenet alkalmával félmillió ember vonult utcára, kifejezve az Orbán-kormány politikája iránti szimpátiát, és ezzel komoly politikai ütközést adott a kabinet kezébe nemzetközi porondon. A Méry Ratio kiadó gyönyörű kiviteli kiadványa ezt az eseményt

örökíti meg. A kötetben gazdag képanyag mellett interjú olvasható Orbán Viktor miniszterelnökkel, valamint sajtószemle, Bayer Zsolt és Bencsik András írásai kaptak helyet” – hangzik a kormányportál küllemű Polgárok Háza weboldalról. Akadnak hát, akik szereplői, sőt „főszereplői” a történelemformáló hétköznapiaknak, kivételezettjei a szervezésnek, részesei a hiányzó élménynek, s mindenekelőtt hitvallói a kötet címében hivatkozott üzenetnek: *Egy a haza.*

Egy az – akárki látja többnek, vagy megosztottnak, vagy manipuláltnak, vagy egyszínű narancsra festettnek. Egy akkor is, ha hazai és kétlaki százezrek utazását-vonulását-élményét fizették más milliók, s ha mindezen utazók saját lakóhelyükön is jóval megosztottabbnak látják a világot. Népszerűség márpedig létezik tehát, akárki meglássa. S ha már így, lássa meg azt is, lehet népharaggal is kormányozni („Nem leszünk gyarmat”, „Szívvel lélekkel Demokrata”, „Hajrá Magyarország! Hajrá Magyarország! Hajrá Orbán Viktor!”, „Együtt egymásért a magyar népért!”, „Ő értünk!! Mi Értel!”, „Testvéreink a nemzetben!”, „Megvédjük országunkat, kormányunkat – Abony”), hisz „Itt az idő, feltámad a civil tenger, és megmutatja erejét. Gyertek velünk!” (C.Ö.F. – 115. old.)

A kötet egészét a Császi Lajos által röviden csak *tabloidizáció*-nak nevezett jelenség uralja, vagyis a mediatizált tartalom kötet-határain messze túlmutató volta, a bulvárból átvett elemekkel, albumformában a napisajtó és magazinizált közléskultúra hatásadás mintáival körülakottság. Album-jelleget tágasság, elegánsan hagyott üres oldalak, horizont-szélességben nagyított fotók, tónusban tartott oldalpárok, virazírozott színhatás, vöröslő vörös és zöldellő zöld, szinte benne vagy a képben, sűrűsödik orrodban a gyertyaviasz tonnányi fényfüstje, Andrassy út hosszan. /A fotók a Magyar Hírlap, Magyar Nemzet és MTI termékei, no name. Egy fotóalbumnál... minek is tudni, ki a fotós...?/ A Néprajzi Múzeum dokumentált és bibliográfiával is kiegészített katalógusai, melyekben a vizuális közlésigény kiegészül a tudományos használatra szánt és az élményközelítő tartalom tálalásával, itt épp az ellenkezőjére fordul: mindegy az, ki látta, mi ezt így látjuk...; mindegy, ki mondta, de mert nem értünk szót, csak az ellenség hangja lehet. S az ellenség az, aki a vagyonodat akarja, az értékeidre tör, akivel reménytelen a megküzdés, az alku, a megértés keresése, mert disznó is, nagy is, úr is, vagyis undormányos ösellenesség, aki már nem is leplezi, hogy mások szolgálatában, az arany, a hatalom lenyűgöző igézetében röfög szembe bennünket.

A tabló persze teljes. Az ellenfél megjelölve, „ki-lövésére” megvan a parancs, vagy ha az még nincs is, a jogosítvány bizonyosan, a késztettség is garantáltan. Az aranyunkat nem adjuk, az a miénk! Ja, hogy Ady Érdmindszenttől Párizsig, Csinszkától Lédáig s tovább más és más nagyurak, kényurak, báró urak, kanonok urak közegében a mindenható arannyal szembeni dühöt másképp és másra is ertette, ez már nem tartozik a *propaganda-kiadvány* értelmezési köréhez, sem szótárához. Ilyen kiváló szakmunkákat épp a tablók, albumba szerkesztett Ellenségek portréival és tendenciózus-ideologikus kritikáival már közel ötven éve nem is láttam.²¹² S ha a haza egy, akkor múltjával is egy, s jövőjével szintúgy. A „spekulánsokkal” pedig majd (a megfelelő, de a bizonynyal elérkező) időben és előre megfontoltan fogjuk tudni, mi a teendő.

Nélkülözhetetlen igazság kora

Tibori János: Áchim. Agrárszocialista mozgalom Békéscsabán

Debrecenben, 1976-ban keletkezett, de kiadásra csak idén került elektronikus dokumentumot „lapozgatók” (kandidátusi disszertációként egykoron tényleg lapozgatható is volt, most viszont CD-n jelentette meg a Napvilág Kiadó, Budapest, 2013., 268 oldal). Ellenségek, tablók, propaganda, mely az aktuális igazságok korát mindig jelenidőben interpretálja, talán akad bőven ebben a hely-, kor- és társadalomtörténeti, mozgalomhistóriai opuszban is, mégpedig számos korszakban egyformán. Nem véletlen azonban a hangoltság, a szándék, a közlési cél, a rálátás mélysége és távolsága, a források feltártsága és értelmezése más történeti dimenziókat, más „tablókat”, áttekintést, s ezen belül is felelős elmélyülést eredményez Tibori János munkájában. *In memoriam* így ír erről: „Áchim L. András születésének 100. évfordulója alkalmából a Magyar Tudományos Akadémia Felolvasótermében 1971. március 12-én, majd Békéscsabán ugyanennek a hónapnak 15. és 16. napján megtartott emlékülés előadásai, cikkei, tanulmányai a történészek nagy táborából egyetértést váltottak ki, de nem kisebb azoknak sem a száma, akik ellenvetéssel éltek

szóban és írásban egyaránt. Az egymásnak feszülő vélemények különösen Békéscsabán – elsősorban a századforduló történelmében cselekvően résztvevők leszármazóiban – vertek magas hullámokat. Többen kértek – a birtokukban lévő dokumentumokra és 1958-ban megjelent *Az Áchim L. András-féle békéscsabai parasztmozgalom* című szerény kötetemre is hivatkozva –, hogy monografikus rendszerezéssel tárjam fel a történeti igazságot. /.../ Így kutatva és mérlegelve sok esetben súlyukat veszítették az eddig általában kizárólagos forrásul szolgáló újságcikkek, szubjektív értékelések és a több mint fél évszázada egyre duzzadó téves nézetek, de ugyanakkor lehántják az igazságról azt a burkot, amely eddig eltakarta szemünk elől a valóságot. Az írónak és az olvasónak szemléletváltásra van tehát szüksége ahhoz, hogy miközben helytörténetünket megszabadítjuk a múlt és közelmúlt áthagyományozott torzításaitól, vele egy időben és párhuzamosan alkossuk meg azokat a tanulságokat, amelyek jelenünk és jövőnk sarkköveitül szolgálnak, s így a helyi történelem nem csak a vidék, hanem az egész nemzet közkincsévé lesz, ami célja és feladata is” (7-8. old.).

Midőn Tibori ezt követően és válaszképpen szlovák, bécsi, zürichi levéltárak anyagában keresi a kontrasztokat Áchim életútjához, elszántan kimondva: „e kor további kutatását, újabb tények, adatok közreadását önismeretünk szempontjából is feltétlenül szükségesnek tartjuk...”, s mintegy háttérként a településtörténet, az agrárszocializmus és a demokratikusan szerveződő parasztmozgalmak historikumát rajzolja meg „a megtelepedéstől az elnéptelenedésig”, az „idealisztikus anarchizmustól a szocialisztikus tanokig”, a „passzív és aktív osztályharc, kivándorlás és radikalizálódás” korszakán át a „röghöz kötöttből földönfutók” sorsáig, a békés Békéscsabából a viharos Viharsarokká változással együtt, Áchim útkeresésével és sorsvállaló részvételével teljessé téve a historikus körképet, valójában a lokális világ, helyi társadalom számára fontos életszerű hőskepet formálja meg. Kiegészül mindez a „derengéssel”, a pártszervezéssel, a győzelmek és kudarcok mikrotörténetével, a belső históriával, mely közösség és vezéregyéniség pártközi és érdekközösségi viszonyrendszerét adja, s melyet megelőzően korábbi munkái is már alapot adtak a történeti és tájegységi ívhez, a *békéscsabai parasztmozgalomhoz* (1958), a városkörnyék vízrajzána kidolgozásához, településtörténeti térképekhez, Békéscsaba történetéhez a *Körös-kultúra idejétől a felszabadulásig* (1960), majd *Békéscsaba másfél évtizedes története 1944–1960* megkomponálásához (1961), végül a *ter-*

212 Lásd példaképpen Sejnman, M. M. 1950 *A Vatikán ideológiája és politikája az imperializmus szolgálatában*. Szikra, Budapest; Potyehin, I. I. 1958 *Az angol–amerikai etnográfia az imperializmus szolgálatában*. Művelt Nép, Budapest.

melőszövetkezeti korszak teljesebb képéhez (1961), melyben mintegy a parasztmozgalmak historikumának kibontakozása kap hangot. Az 1919-ben Alkenyérben, Hunyad megyében született /v.ö. Hunyadi János kenyérmezei csatája!/, családjával 1920-ban áttelepült és iskoláit Gyulán, Szarvason, Békéscsabán, majd a Debreceni Egyetemen végző Tibori János először a Hittudományi, majd a Bölcsészeti, illetve Jogi és Közigazgatási Karon diplomát szerző történész-írástudó értelmiségiként oktatott, tanulmányokat és könyveket írt, mintegy 35 évig a TIT Történelmi Szakosztályának titkári-elnöki tisztségét vitte, majd a Magyar Történelmi Társulat Országos Igazgató Választmányának is tagja volt, történeti és néprajzi pályázatok nyerteseként pedig egészen 2008-as haláláig mindét újrakomponálta nemcsak korábbi munkáit, kiteljesítette középiskolai tanári diplomáját (1944) református lelkészképzővel (1945), bölcsészdoktori címmel (1959), történettudományi kandidátussal (1978), egyetemi docensi címmel (1979), teológiai doktorátussal (1988) és teológiai PhD-val (1998). Az élettörténeti közelítés persze csupán háttérmagyarázat ahhoz, miért kutatja valaki minden zárt és ellenőrzéssel nehezített helyzetben is (mintegy húsz esztendőn át) az agrárszocializmus intézmény- és eseménytörténetét, hogy azután viták, újabb anyaggyűjtések, dokumentumelemzések átelemezésével még húsz évig pontosítgassa helytörténeti belátásoknak fontos szempontjait. A közel 1500 lábjegyzettel precízírozott monográfia Áchim háttérében és környezetében a dúló megnevezéseket-félreértéseket is tükrözi, olyasféle pannóként, mintha a történeti folyamat mélységeit és kontextusait szinte anatómiai-ig kívánná megformálni. A hagyatékká vált anyag további elemzése, a viták folytathatóságának biztosítéka Áchim személyét és környezetét (miliójét) érintően is messzire vezet, túl az agrármozgalmakon vagy szegénységen, Viharsarkon vagy Békéscsabán, egészen a Monarchia vezérkarainak hatalmi-politikai játékteréig, érdektörekvéseik hatásáig, magyar és kisebbségi népcsoportok belső erőviszonyaiig, érdekküzdemeik fortélyosságaiig. Áchim a politikus, Áchim a „zoon politikon”, a társas és közösségi lény, valamint a táj, mely meghatározó marginalitásában és történelemittas erőinek belső küzdemei által, egyképpen tárgyai/alanyai a kötetnek; de ami hangsúlyos a folyamat egészében, éppen az, hogy semmiképp sem alattvalói. A vállalásos ember, s a Szerző, ki élethosszan vállalta a portré sokárnyalatúvá tételét, a morális rend, a feladattudat, a „felkentség” mintázatát adja – mind saját életművével, mind

a monográfiákba taglalt átmenetek és sorsfordulók tájképével. A kötet a Szerző jogutódja, egyben szellemi örököse gondos munkáját és kitartó, elkötelezett publikálási szándékát, a közkinccsé tétel eredményességét tükrözi, Tibori Timea révén azt az összegzési lehetőséget, annak folytatási esélyét kaptuk meg, melyet édesapja alapozott, konstruált, tervezett meg és kivitelezett is. A „múltidejű” történet jelenidejű interpretációja itt is a jövő-fókuszra épül, a folytathatóságra, az ember politikus lényének alternatív kiteljesedésére.

Albumlapok a „politikai ember” anatómiai atlaszából

Politikai antropológia és politikatudomány mezője régóta tágas, sokszor határok nélküli, rendetlen táj. Sok képpel, képzzel, fogalmi avarral és lombozattal, értelmezési terekkel, szófolyondárokkal. Rendet varázsolni bele csak a helykereső pillantás, elszánt határolás, szervült jelenségekre fókuszáló érdeklődés merészkedhet – az sem minden áldozatvállalás nélkül.

Csepeli György új kötete *A hatalom anatómiája* épp e tájak találkozási pontján teremti meg a „Csepeli-mezőt”, a politikáról közölhető narratív magabiztossággal, a szociálpszichológia eligazító belátásaival, káosz és rend közötti terek, szcénák deskriptív megmutatásával.²¹³ Saját mezőt, igen, amennyiben a nézőpont, a valóságmetszet, az interpretáció perspektívája, az elbeszélés távolsága a társas történeéstől épp ezen a módon kimetszett a lehetséges sokféle elbeszélésformából, s amennyiben egy lewin-i/bourdieu-i értelmezési tartományt hoz létre. Láthatót és nyilvánvalót, láthatatlant és örökké rejtőzködőt kezel, derivátumok és paradoxonok között világít rá Csepeli a *Zoon Politikon* természetrajzára, funkcionálásának mikéntjeire. A kötet külsőleg bár „anatómiát” ígér, azonban a benne foglaltak „élettanit” érzékeltetnek elsősorban, sőt „körtanit” is föltárnak, mi több, epidemiológiai és virológiai éppúgy, melyek a politika (a politikai Én és az uralomformáló politikus személyiség) fertőződései, megbetegedési tüneteit is diagnosztizálják. S ha már a politika „kórélettanát” egykoron maga is „mentőorvosként” tanulmányozó Szerző az akut és heveny jelenségek anamnézisést kínálja is, fontos aláhúzni, hogy a terápiás kezelési javaslatokról korrekt tudósként óvakodik, de a politika kórképeinek háttérében kötet-hosszan és következetesen mutat-

213 Kossuth Kiadó, 2013, 208 oldal.

ja föl a hatalmi életvilág struktúráit és dinamikáit, történeti és kortárs látleteit. Ebben pedig tagoltan, röviden, áttekinthető látképet formálva rajzolja meg az egyes politikai tünemények társadalmi, közösségi és perszonális funkcionálását, állapotábráját.

Csepeli számára az ember (értsd: a politikai lény) a főkérdés, körülményeinek, létfeltételeinek, társas mivoltának politikai formáival együtt, de elsőként is e „politikai életvilág” alrendszerének komponenseivel kínál bevezetőt. A politikáról való gondolkodás nyugati, és a Zoon Politikonról való gondolkodás evolúciós, avagy korábról antik mintázatokat követő felvilágosodás-kori dilemmái között leíródo rendszerként mutatja be a politikai filozófia rendszerfelfogását, majd az állampolgárok *közösségét* megtestesítő praktikus világokban mutatkozó strukturalista funkcionális szemléletmódját a „vadság, a barbarizmus, majd a civilizáció” interpretációkban, a kooperációkat elnyomó verseny győztesének, a jutalmak esélyeinek, racionális tartalmainak, konfliktusainak és konszenzusos együttműködéseknek relatív esélyeit is fölvonultatva. Szabadság és korlátok, egyenlőség és normák, egy- vagy többközpontú berendezkedés, optimista/pesszimista emberképek politikai gondolkodástörténeti „receptjei” illusztrálják azt az emberfilozófiai és tudásantropológiai vázlatot, melyben a kollektív história mintázatait sejteti: „A politika felfogását meghatározza az ember felfogása” – írja (18. old.), de példázatai a hatalommegosztás, elnyomás, szerződésesség, változás és fejlődés kérdései felé kalandoznak el, illusztrálva a kultúrafelfogások, a politikai közösség intézményeinek kulturális háttéréből jövő egyezményesség vagy gyarmatosítás vitáit a „fejlett/primitív” dichotómia (többek között) kirekesztéspolitikai retorikájával. Antropológiai iskolák, irányzatok, korszakok vázlatos bemutatása révén a politikai antropológia tudásterületi elkülönülésének, ágazati megközelítésmódok eltéréseinek illusztrálásával valójában egy, a hétköznapi élet szociálpszichológiájával kiteljesített példatárat vázol föl. „Értelmező politikai antropológia”, az antropológiai és politikai tudás hermeneutikai határán kijelölhető diszkurzív terület válik ezáltal témájává, melyben a modernitásnak, a korkérdések hatalmi anatómiájának is viselkedéstudományi körvonalait jeleníti meg. „Az ember meghatározatlanságát” Nietzsche, Heidegger, Gehlen, Chomsky alapján a szocializációs feltételrendszer, a „kezdeti közösségek” és a komplexebb társadalmi szerveződés-folyamatok kommunikatív forgatókönyveivel jellemzi, kiegészítve a modernizációval, az ember „eleve törzsi” természetének posztmoder-

nizált nyilvánosságképevel, szcénáival. Lépésenként halad, bevezet „a politika” leírhatatlanságának racionális teóriáiba, a reflexív gondolkodási folyamatok természetrajzába is. A kötet első negyedének ember-tudományi kontextusa a második blokk „hordától államig”, primer feszültségtől nemzeti keretekig, titoktól és hittől vagy szakrális rítusoktól a politikai cselekvés harcformáig kiterjesztett tudástérbe kerül. Ezt viszi át a Szerző a könyv második felét kitevő intuitív politikatudományi példatárba, melyben a politikai harc, siker és kudarc, káosz és rend, társas és magányos, maradandó és mulandó praktikák jellemzése található. A kötet utolsó harmada a politika paradoxális állapotait a hatalmi gyakorlat, intézményesség, akaratképzés, kormányzás és kommunikációs szcénák empirikus ismeretanyagait hozza illusztrációként arra, miként keletkezik és módosul a politika színpada, kommunikációs tere és önreprezentációja, maga a „Rend” anarchikus és kaotikus-bizonytalan mivolta, az egész közéleti káosz, mely mindig a változás, az új rend kényszereinek, manipulációjának és erőszaktevéseinek legális vagy legitim gyakorlata egyúttal.

Csepeli az eredendően oktatási ismeretanyagként megkomponált előadás-sorozatot a weberi és tönnes-i univerzumból vett szemléleti alapvetéssel festi alá, tradicionális politikai hatalomfelfogás révén ékíti mintázatával, és kortárs szakirodalmi példatárral cizellálja. Nem kiolvasható, „kitanulható” könyvet komponált, hanem kézikönyvet, sillabuszt, mely elővehető újra, mintegy anatómiai atlaszként, aprólékos finomságú „szerveleírásokat” tartalmazva. Ugyanakkor nem volt rest alapvetően szélesebb társadalomtudományi kiterjedésű feldolgozásra vállalkozni, mégpedig élvezetes stílusban, melyben a politikai hatalom nyitott színpada a lét teljes horizontját fogja át, az aktorok szerepköre és a politikus szuverenitásának elkerülhetetlen fontossága pedig ebben olyan eszményiesítést is biztosít, melynek révén a hatalmi praktikák totális kézbe tartójává is válik – ennek felelősségét és társadalmi drámafőrendezői kiváltságát pedig önön adottságaiként kezelheti, vagyis fölhasználhat szokásszerű, konvencionális, legitim vagy illegális uralomgyakorlási eszközöket is. Csepeli nem hagy kételyt ennek veszélyessége és a fortélyos félelem korszakainak példázatai, vagy mai változataikban a bürokratikus és technokratikus túlhatalmak esélyei terén. A „jó kormányzás”, a vezérszerep, a kampány, a botrány, a médiauralom változatai vagy a politikai retorika közjó-ígérettel megoldozó hatásai a kognitív képességeken túl a káoszkezelés merészségét, a

politikai ritológia kialakítási esélyeit egyaránt hordozzák ebben az interpretációban. A hatalmi logika vezérelve pedig az: „Egyetlen biztos pont a vezéré, akiben egyébként a legnagyobb a bizonytalanság” – írja a Szerző (177. old.). E biztos bizonytalanság pedig – s ez itt már a recenzens interpretációja... – a politikai színház hatásainak episztemológiai föltárhatalatlanságához, a stabilnak tetsző kortárs politikai elemzési gyakorlatok állandósult irreleváns voltához is vezethetnek: nincs, mert nem lehet biztos belátás magáról a politikáról, s ennek csupán emberléptékű változata a politikus mint olyan, kiről mondani egyaránt lehet emezt is, amazt is, de magasztos énjét mindez nem leépíti, hanem fölmagasztalja inkább. Csepeli félreérthetetlenül sugallja azt, hogy a társas lét mindennapi politikai színpadán, az állam antropológiájának és a hatalom szerepviselkedéseinek leírásakor a színpadi viselkedésmódok dramaturgiai finomságai nem szükségképpen fölismerhetők, azonban „anatómiájuk” a tapasztalati tudás eszköztárával megalkotható. A politikum „pragmatikus szükségleteit” a reprezentativitás, a monumentalitás és az elkápráztatás feladattudata teljesíti ki, ezt pedig nem mással, mint hasonlókkal lehet ellensúlyozni, a kiegyenlítő oppozíció sem törekedhet másra, mint ellenkezőre vagy ugyanerre. Vagyis, ami akár felismerhető, átlátható is, de az időben zajló társadalmi cselekvők terében mindez korántsem szükségszerűen befolyásolható, az ellenállás erői is ugyanúgy kommunikációs konvenciók foglyaivá lesznek, mint maga a programkövető politikai aktor. Ennek morális-mentális megítélése immár a politikai szcena sok-sok szereplőjének feladata lehet, a leíró tudomány ilyesmire nemigen vállalkozhat... – legfőlegbb természetrajzát tekintve pontos, aprólékos narratívába emelheti a jelenségeket, melyek esetében viszont „a társadalom hangjának” megszólaltatása helyett a magáét hallatja. Ennek mint folyamatnak, történésrendnek kézikönyvszerű megformálására vállalkozott a Szerző, kinek „tananyaga” nem leckék sora csupán, hanem az önreflexió, az átélésen alapuló belátás (és elméleti rendteremtés) korántsem kaotikus analízise. Ez ugyanakkor talán hátránya is: kevesebb a sejtetés, elhallgatás, sugallat, szabadba eresztett asszociáció, mint az árnyalt értelmezések füzére.

Persze hát, hisz anatómia. Alapkönyv egy betegedő vagy betegségtudatos társadalom látteleleteinek kimondásához. Egyelőre fájdalommentes diagnózissal, de a preventív medicina esélyét immár szálmalmasan lekésve...

Emberi belső-, politikai külső frontok

T. Kiss Tamás: *Frontvonalban. Molnár Mihály élete dokumentumok tükrében*

„Magyarországon nem a történelemcsináló politikusok történelme az érdekes, hanem azoké, akik – így vagy úgy – megpróbálták túlélni a politikusok történelmét!” – hangsúlyozza *Szubjektív előszavában* Tibori Tímea, azzal indítva a memoárirodalom szerepének fontosságát és a személyes történelem értelmezésének gyakorlatát bevezetve, hogy „Aki a múltját nem ismeri, annak szegényebb a jelene, és voltaképpen a jövőjét is légüres térben éli” (7. old.). A történelem személyességének érveit e kötetben két képtár is alátámasztja, egy fotogaléria (17-48. old.), és egy dokumentum-válogatás (193-211. old.) a személyestől a korszakosig ívelő perspektívában. S ha a fentebbi betegségtudatos társadalom szerves része a „saját hang” elnémítása, a kibeszélés, átbeszélés, a mutatkozások értelmezése elleni államiassult közöny, akkor ennek éppen a mindennapi világokban élők adják látható cáfolatát életútjuk dokumentumaival, sorsuk perszonális panorámáival.

Molnár Mihály, a „volt horthysta őrnagy”, aki Csorváson született 1895-ben, s vitéz mivolta unokáját is a visszatekintés hálájára ösztönzi még ma is amiatt, hogy nem hagyta életét mások fogságába ejteni, nem óhajtott kiszolgáltatásban és méltóság nélkül élni, 56-ban munkástanács elnöke is volt, s a rendőrségi jelentés szerint (1964) ha csak két hold földdel, nyugdíjasan, büntetlen előélettel él is, de 1913 és 1924 közötti katonai pályafutása miatt megkülönböztetést szenvedett el, így ha föl is mentették az „56-osság” bűne alól, de a belső számkivettség mindvégig rányomta bélyegét sorsára, dacolására, öntörvényűségére (210. old.). A kötet²¹⁴ a meghökkentő részletességgel dokumentált, kitartó aprólékossgal lábjegyzetelt szövege a személyességig közvetlen visszaemlékezés és a szaktudomány hitelesítette köztörténeti narratíva szuverén módon taglalt elegye. Molnár Mihály a felsőkereskedelmi érettségi (1913) után az önkéntes katonai szolgálata idején kitört világháború reményteljes katonája lett (tizedesként kezdi, főhadnagyként szerelik le súlyos sebesülését követően 1917-ben) már az 1918/19-es változások tanúja volt, 1922-ben vitézzé avatásakor ötven holdnyi területet kapott, melyen mintagazdaságot fejlesztett, folyamatos önképzéssel és ku-

214 Belvedere Meridionale Kiadó, Szeged, 2013, 223 oldal.

rázsival pótolta agrárszakismeretének hiányait. Az újabb háborúban megint katonai sorsra szánták a fennebbvalók, de 1945-ben angol fogságba esvén, utólag igazolási eljáráson átesve végleg kikerül a hadi pályáról, s még újrépített gyulavári gazdaságát sem gazdagíthatta tovább a kuláklistára kerülés, földjének széttagosítása, a teljesíthetetlen adóterhek, beszolgáltatási kényszerek miatt. A túlélési küzdelem és igazságosság-közérzet okán kerül az 56-os forradalmi bizottság élére, mely miatt újabb eljárás alá esik 1958-ban, s bár büntelen mivolta a bíróság és a helyi társadalom előtt is nyilvánvalóvá válik, a kollektivizálás és a hatvanas évek politikai viszonyai már csak kapásmunkás, törekrakó, portás, segédmunkás, éjjeliőr szerepben engedik megélni 1970-es haláláig.

Ez a mikro- és köztörténeti feltárás közötti komplex leírás a szubjektív élettörténeti dokumentáció és a perszonális történelemből kirajzolódó korkép harmóniájában kap formát: háborúk, sorspróbáló viszonyok, küzdő magánlét, példamutató személyiség magatartó ereje kínál lapozgatható albumformát a könyv oldalain, melyet talán még életképes korosztály is a magántörténelem mutatkozásaként olvashat, a korrajzok kedvelői azonban ennél is többet, a személyesség és személyiség komplexitását tekinthetik erényének. T.Kiss Tamás, ki ez aprólékos feldolgozó munka egyszerre szaktörténeti és narratív tényfeltárással merészkedő súlyos feladatát vállalta el, a dokumentumok kompozicionális rendezésének kihívó felelősségét mutatja föl: napló- és iratanyagok, vallomás és fotóbeszéd, levéltári alaposág és közgondolkodási eszélyesség terén engedi belátni az Őt mindig is jellemző (Klebsberg-köteteit és a hazai tudás, tudomány- és oktatásigazgatás-történetben felhalmozott) részletgazdag tárgyilagosságot. A *Frontvonalban* az emberi frontok fővonala, véderői és ellenei is szüntelenül jelen vannak, a képek és dokumentumok számától független bensőségesség is dominál, az egyedi sors kitettségével ezzel olyan albumjellegű körvonalakba öltözik, melyeket részint a kor tényanyaga, részben pedig a főszereplő hitelessége teszi teljessé és arculatszerűvé. Ahogyan például a Curriculum Vitae záró soraiban a családi sűrű drámát (56 utáni beidézések, letartóztatás, őrizetes fogság, fiával közös börtönlét, fiát sújtó ítélet és munkatábori büntetés, leánya halála, gyümölcsösének és mintagazdaságának elkönfiskálása, frontokon szerzett tüdőbaj) egy zúzó oldalban összefoglalja, az szinte leplezetlen kórképe a magyar vidéki sorsnak, albumszerűen gazdag képsora a szenvedő egyén

tűző mentalitásának. Ez a történelemittas emlékkivadvány, melynek paraszti „enteriórjai” a mentalitástörténet békési tájon is példás helytörténetbe ágyazott lapjai, nem valami unalmas „vidéki cirkusz” anyagát adják ki, hanem azt a „dokumentumok tükrében” fölmutatható sorsszerűséget, mely Molnár Mihályt és családját is körülvette a huszadik században – a környezet, a gazdálkodás, az épületek, a katonai vagy politikai események-élmények albuma tehát, s külön érdekessége is a családmonografikus műltfeltárással vállalkozó Tibori Theodosia Timea hitelesítő jelenléte nagyapja sorsában. Nem alkotunk szobrot, emlékművet vagy dicshimnuszot olyan könnyen nagyapáink emlékére – de itt épp a továbbélő jelenmúlt, a jövőképből kihagyhatatlan feltételrendszer egzisztenciális és mentalitástörténeti jelentése, impozáns emlékműve válhatott értelmezési keretté és visszafogott üzenetté, a kötet ettől mintegy túlnő, fölé-ível a „nemzeti múlt” dörgedelmes hangoztatását kisszerű harsogássá tévő felfogásoknak, hogy épp a társadalmi bázis (a tanyasi-falusi lakos, a kertészkedő ember, a bevonuló katona, a morális igazságokért helyi küzdelemben bocsátkozó demokrata, a meghurcolt katona, a létfeltételekért megküzdő gazdálkodó és hasonló szerepek révén) képviselőjeként mint köztörténeti szereplő léphessen a história rangjára mindaz, amit átél, s mindazok, akikkel átélte. Ez a lokális rokonsági, szociokulturális és történeti paradigma-kezelés, ennek tartózkodó, mégis kijelentő mondatokra épülő magasztossága (elnagyolt asszociációval: a magyar paraszttársadalom története) az, mely megörökítésre került ebben az opuszban. S jó, hogy így történt, a helytörténeti adatörzés, a múlt eseménytörténetének még vázlatos rajzolata is messzi érdeklődésben vész korunk jelenre szűkülő érdeklődési időszakában, azaz maradjon csak „muzealizált” állapotában akár, de maradjon meg mindaz, aminek a holnapokban már más jelentősége és jelentése lesz. Ha jól reméljük...

Vész-kultúra és haszna

Antalóczy – Hankiss – Füstös: *Mire jó a kultúra?*

Kedves kis illetlenség, „jófej” szakmai neveltlenség csupán egy ekkora „recenzióba” bevenni azt a kötetet is, melynek részletgazdag összképe és megértően kritikai jelentéstartalma nem illik sem a „tabloidizációhoz”, sem a paraszti mentalitástör-

ténet, indián tollkorona-készítés vagy karácsonyi kastélydíszítés tematikáikhoz. Azonban, ha nem csupán egy „*Jelentés a magyar kultúra állapotáról*” című kutatás- és kiadványsorozat második kötetének „táblaképét” nézzük, melyen – mint jóféle Breughel-i „gyermekjátékok” totálképén – szinte minden kortárs játékszer megjelenik, hanem azt is, mi veszi körül e játékmúzeumi világot, milyen emberek lakják a tájat, hogyan öltözködnek és viselkednek, miből készítenek eszközöket és örömeiket, mi közük egymáshoz és a gyerekekhez, múlthoz és jövőhöz, térhez és településformához, éghajlathoz és értékekhez... akkor egykönnyen világossá válik, hogy ez a vastag és fekete kiadvány hiánypótló kézikönyv,²¹⁵ kihívóan drámai leletgyűjtemény, drabális összkép is. Folyamatábrák közt a második, előzménye már „*(Vész)Jelzések a kultúráról*” címmel látott napvilágot, s nem látszik végképp befejezettnek a korkép-körkép, melyet ezúttal visszaad a kultúra lenyomataiból, mintázataiból.

Lehet, univerzális feladattudat része az értelmiségi nyűnyörgés a kultúra elmúlásairól, hanyatlásáról, „régizek” képesti satnyulásáról időszakos állapotábrát konstruálni. Lehet az is, hogy e kényszeredett létmód-tájképre nincs is igény, nincs „felhatalmazás”, nincs „tücsökzenére” felkérés korunkban. De az is lehet, sőt bizonyos, hogy amaz korok, melyek nem szembesültek saját konvencióik, tradícióik, örökségeik mibenlétével, s nem adtak nevet alkotásoknak, kapcsolatoknak, csoportszerű létfeltételeknek, életmintáknak, hiányérzeteknek vagy különbségeknek, okoknak és folyamatoknak, azok könnyebben elmállottak. Akiknek önképük sem fontos, akik tükörbe sem néznek már, csak mély depresszióban szembesülnek a hanyatlás jeleivel – még mindig lehetnek korszakos felfedezők, megnevezők, váteszek vagy elemzők, hívek vagy hitetlenek, de kevésbé lehetnek a kultúrában élés élményét fölfedezők, megosztók, terjesztők, megmentők és építők. A kultúra változása – közhelyes körülírás... A változás változása is alig több, mint gondolati testcsel. Azonban ahol viselkedés, közlés, értelem, belátás, létmód, kapcsolatok, emberi hálók, önszerveződések, mentális szabadságok, létkiteljesítő próbálkozások és más kultúra-értelmező bölcselemek már nem lehetnek napi beszédtemák, ott a válság válsága lakozik, ott az értelemadó kísérletek és megnevezési kockázatok is temetőre vannak ítélve. Van ugyan ilyen „trendi” is – sőt, Umberto Eco szinte egész életműve

ilyen verziókkal telített az antikvitástól napjainkig ívelő korszakra vetítve –, de a hivatásformán vagy passzionátus módon kultúrával foglalkozó, abban otthonos embereknek (és környezetüknek is) elemi érdeke, hogy néha önképet formáljanak, pillanatképet adjanak, tájképbe exponálják a sorskérdések példázatait, arcultait, megjelenésformáit, teszteljék maradék öntudatuk állapotát, mások tudatának lenyomatait, sokak és tömegek tudásának szintjét, az összkép formáját és tartalmait.

Mint a legtöbb (több száz oldalas) tanulmánykötet esetében, itt is bárdolatlan sértés lenne a Szerzők közül kiemelni mondjuk Csepeli Györgyöt (Prazsák Gergővel közös internet-elméleti alapvetésükkel) és hanyagolni Virág Hajnalkát az üvegművészet tárgykörével, vagy Benedek Mariann budapesti kultúrafogyasztási dolgozatáról szólni, de lemondani a Kapitány-házaspár értékválasztás és párt-szubkultúrák elemzéséről, esetleg Lasztóczy Petra digitális könyvtár-analízise miatt nem szólni Vitányi Iván kultúrafogalmi esszéjéről, Varga Tibor kiváló térhasználat-„nyelvészeti” áttekintése miatt homályba ejteni Kiszely Márta – Szecsődy Kristóf közösségápolási-kultúrafilozófiai fundamentumait. Korrektebbül jár el a recenzens, ha nem „maszkírozza” magát mindentudó-mindenlátó bölcsnek, ki fölébe száll a kultúra tájainak és mintát vesz innen-onnan, hogy látszólag hiteles körképe legyen... Merthogy ennél sokkal fontosabb maga a kihívó válaszkérés: mire is jó a kultúra, s milyen kultúra jó mire, mire mehetünk e kérdéssel egyáltalán...?!

Lévén inkább kultúrakutató, mint térképész, a szégyenletesen redukált válaszom ennél piszkálódósabb lenne: mi az „a” kultúra, ami jó valamire? S milyen kultúrának kell egyáltalán jónak lennie bármire is, ha nem arra jó, ami – vagyis ha magyarázatra szorul mint kultúra, akkor már nem is az talán. A „Kultúrát a kultúrboltból...!” piaci közhely azonban nem szerepel a Szerzők és értelmezések lényegi elemeként. A kultúrát, mielőtt még definiálnánk, s miután már definiáltuk, éppen bölcsellettörténeti értelemben mindenütt ott találjuk, ahol ember van, ahol gazdálkodás van, ahol kapcsolatok vannak, ahol érdekek, belátások, hiányérzetek, formák, esztétikák, kételyek, kritikák és válaszok, egyáltalán: még életképes öntudat és önreflexió van. A kötet írásai tehát inkább a „Milyen kultúráról beszélünk, itt, mi, éppen most, és éppen Nektek?” cím alá sorolhatók, nem pedig a lexikai minimumot kínáló wikipedagógiai szöszedetbe. A kötet hátlapján Márta István lakonikus rövidséggel föl is veti: „A globalitás és szelídebb/vadabb ellen-

215 Antalóczy Tímea – Hankiss Elemér – Füstös László szerk.: *Mire jó a kultúra?* MTA PTI – Magna Produkció, Budapest, 2010, 328 oldal.

hatásai áttekinthetetlen pókhálót szőnek az értelem köré – az új kultúra helyett a kultusz dominanciája áll nyelésre. Vissza vagy előre? Merre is...?” – s csupán azt mellőzi, ami harsányan lényegi lenne: ha a kultúrának iránya van (előre, vissza, merre...?), ha feltételeződik, hogy a kultúra az, amit itt és most és mi definiálunk, akkor ebből szükségképpen kimarad nemcsak az irányvektor „eredője”, alapja, hanem célja, hatóköre, funkciója, kiterjedése is. Tehát fikcionális elemről és fiktív terjedelméről szólhat csupán, amit róla elmondunk... – olyan körkép vagy tükörhomályos önkép, melynek körvonalait nemcsak mi keretezzük, hanem elégedetlenek is maradunk azzal, amit mutat. Magunkkal.

Az elégedettség módjai, az elégedetlenség okai, határtalan határai, indokolt terjedelme és tartalmi egyszerre kínálnak nagylátószögűen totális és mikroncsipesszel válogatható univerzumot. Súlyosan fekete-fehér ez a kötet, tipográfiája is elegánsan drámai, visszafogottan tónusmentes. Amiről és ahogyan szól, az viszont épp a szürkeárnyalatok és kloritok metálfényeitől ragyogó, a Cultural Studies elméleti hagyományait követő kortárs narratívákba illeszkedő, teret, időt, értékeket, normákat, víziókat, policy-kat, örökségeket és eltéréseket latba vető komplexitás. Jó, hogy van ez a második kötet, az első opusz vészjelzései nyomán ugyan várható volt, de most már épp az lesz izgalmasabb, minek nemlétéről és a „mire jó” diszkurzív narratíváiról majd a harmadikban vagy következőkben értekeznek adott szerzők. A kultúra vészjelei is egy vész kultúra jelei, vagyis ha „irány” vagy egzakt funkciója nem is mindig van „a” kultúrának, létének bizonyossága a kérdés joga és érvényessége maga.

Körberajzolt árnyéktüzek – reciklált kép a BBS-filmekben

Kádár Anna: *„Körberajzolni a tűz árnyékát”*

Maradékok, talált filmek, stúdió-hordalék, archívumi rezli-tár, fölősfilm-cafatok..., amikor „a” kultúra létre nem „a” kor, hanem „a művészet” ad választ, s nem egyet, hanem a rejtélyesnél is sokarcúbbat, többet, végtelen számút. Erre a fölismerésre „vetemedett” Kádár Anna, aki a Pécsi Tudományegyetem kommunikáció- és médiatudományi szakán végzett kutatómunkáját publikálta a „Kommunikáció és kultúra, Diplomamunkák 6.” köteté-

ben.²¹⁶ E sorozat, melyben a végzős hallgatók kiváló diplomamunkáit jelenteti meg a pécsi bölcsészkar, eddig is megannyi jó kérdésfelvetés, árnyalt földolgozás, izgalmas módszertani kísérlet albuma volt, de ezúttal az „albumszerűség” annyival konkrétabb, hogy filmekről van szó, filmképekkel és filmolvasati teóriákkal. A kötet alcíme pontosító: *„Újra felhasznált felvételek a Balázs Béla Stúdió 1968–1979 között készült filmjeiben”*. Mi több, a Szerző konklúziójában a filmnyelvi és filmtörténeti korszak speciális formanyelvi, archivisztikai szempontból is különleges fogalmi és szerkezeti rendet nevez meg, „amelyekben ezeket az alkotásokat magyar és külföldi filmtörténeti kontextusban elemezni lehet” egy „film modernizmusról, ezen belül az újhullámokról és a neoavantgádról szóló gondolatokhoz” kapcsolódóan (47. old.). A BBS-mozik „talált film”, „tisza film”, ásatag és eltűnésre vagy selejtezésre szánt dokumentumok újrafelhasználási keretjátéka szerinte „a Godard által használt esszéfilm formák és a szeriális forma” mentén újrakomponált valóságdarabok, melyek sajátos műfajkeveredésben és a filmes generációváltás archaizáló kísérleti filmnyelvében kaptak alkotói megfogalmazást. Mindez (még a televíziós és más, a korszakban vagy a későbbiben) további filmek születésének és formanyelvi megújulásnak alkalmazásával elemzendő kérdések, de a strukturalista indíttatású elbeszélés mód, a narratíva és a fikciós beszéd kapcsolata egyaránt a „dokumentáció” felé, történészi vagy a játékfilmekkel szembehelyezkedő attitűd felé készítette az alkotókat. S hogy ne legyen találgatás kérdése csupán, néhány név a sorból (válogatva, hisz a filmek-alkotók felsorolása másfél nyomtatott oldal, 53-54.): Bódy Gábor, Ember Judit, Gazdag Gyula, Forgács Péter, Jeles András, Gulyás János, Tímár Péter, Tóth János, Schiffer Pál, a Dárday-Szalai csoport, s még úgy vélem, folytatható lett volna a sor Szirtes Andrással, Gödrös Frigyessel, Domokos Jánossal, Mihályfy Lászlóval, s nem sorolom tovább, mert nemcsak a főtebb bemutatott BBS-kötet tartalmaz még több tucat nevet, de a „szubjektív dokumentarizmus” egy sereg képviselője, a kísérleti filmesek, a narratív-kritikai-alternatív szemléletmódú amatőr filmesek és játék- vagy televíziós filmesek raklapnyi neve sem kerülhetett a feldolgozásba, nem utolsósorban terjedelmi vagy témamegjelölési okokból).

A kötet, ha vékonyka is, roppant sűrű narratív filmelméleti, s érdekes-illusztratív képanyagot tár elénk, egy sor jó szakember javaslatával, konzultatív segítségével, s a fölhasznált szakirodalom

praktikusan leleményes átölelésével. Egyetemista diáktól nemcsak kiváló, de sok szempontból kivételes is ilyen eleganciájú témafeldolgozás ez, melynek „albumképessége” itt most vizuális és gondolati összhatás kedvéért kap hangsúlyt. Bíztható azt látni, hogy a korszakban (emlékeim szerint s részben érintett dokufilmes alapirányultságom okán állítom, akkoriban nemigen látszott efféle feldolgozási perspektívája, ilyen sűrűségű és rétegzettségű megjelenítése a talált filmanyagoknak) az „izmosos” interpretáció élménye sokkal kevésbé volt átélhető, még akkor is, ha a fölhasználás mint etikai platform, a megismerés mint tudás, a megismerhetőség mint állapot és az interpretáció mint védekező eszköz teljességgel belengte ezt a fajta *dokumentaritást* a mai nézőpontból – de ennek megfogalmazásához a korosztálynyi távolság még kevés, az intuíció is fontos, s ezt Kádár Anna kiválóan felmutatja. Nem jellemzi ugyan a kortárs néprajzi filmezést, nem elemzi a nyolcvanas évek szociológiai ihletettséggű műveit sem, vagy az amatőrség mint alkotói háttér, a BBS mint szakmai perspektíva vagy a rendezett féldokumentumfilmekben és szituatív dokumentum-játékfilmekben szerepet vállaló amatőrök, „naív” történetmondók magatartását, továbbá a társadalomismeretet és a stabilizálódott kritikai attitűdöt, a nem alkuvó makrancossággal vállalt alkotói máskéntgondolkodást, mely a kompromisszumkereső dokufilmmezés (értékkonzervatív és mozgósító jelentésuniverzumokat konzerváló) perspektívája volt egykoron... – de meggyőző ugyanakkor, hogy episztemológiai vagy hermeneutikai belátások mentén a filmek társadalmi egyéneit, „szereplőit”, szimbolikus (röviden és szociológiai értelemben véve:) aktorait és alkotóit olyan dekonstrukciós narratívába, vonzaskörbe fogalmazza, ahol a talátfilmek beszédmódja a legszofisztikáltabb és leghatásosabb maradt. A hálás utókor tehát mintegy „visszaigazolja” a belterjes filmnyelvi BBS-purparlékban zajló kísérletezési szándék sikerét ezzel a gazdagon komponált „talátfilm-albummal”, s ebben Szerzőnk pályakezdőnél sokkalta harsányabb sikerrel vette máris a megismerés felé vezető utak első kanyarját.

Kompromisszum nélkül – de összetartozás-felelősséggel

Elek Dóra szerk.: *12 parancsolat*

Kihívó, a morális és vállalásos életfelfogást is elvárásformán fogalmazó üzenet rejlik e cím mö-

gött, mely a Baltazár Színház kiadásában és működését bemutató szándékkal (angol és magyar nyelven) egy színpompás, műalkotás-értékű tipográfiával és tartalommal formált szembesítés valójában.²¹⁷ Elek Dóra, aki éltető „anyukája” és fő konstruktőre a színház társulatának, iskolájának, fellépéseinek, turnéinak és egész dramaturgiájának, munkatársaival és színészeivel egy cáfolat-katalógust állított össze. Mégpedig arról a kegyeletesen hazug világról, ahol a tízparancsolatokat sem veszik komolyan, de a mögöttük rejlő emberi célokat, értékeket, kulturális- vagy szokástartalmakat még kevésbé merik követni, s melynek ezért a Baltazár Színház szinte mindenben dacosan ellentmond.

Az alapszituáció talán kevesek által ismert, de ha valamennyire is, akkor jobbra félreismert. Mert-hogy „a társadalmi szóbeszéd értelmi fogyatékosokként aposztrofálja” a Színház művészeit, miközben az 1998 óta működő társulat ténylegesen színészként és felelős alkotócsoporthoz-műhelyként él, mégpedig komoly nemzetközi sikerek közepette és hazai elismertséggel. E kötet nem csupán „a reklám mint korunkban leghatásosabb és legnézettebb” vizuális forma „szakrális, rituális erejét” rendezett színházi térbe átemelő gesztus: óriásplakát-képsorozatot formáltak üzenetközvetítési céllal, emberi értéknormákat elbeszélve, képtervektől a megvalósításig illusztrálva a narratíva fő célját. Ekként a könyvbe lapított óriásplakát műfajkeverék ugyan, de a képsorozat „létrejöttét az a szándék vezette – írja Elek Dóra a bevezetőben –, hogy összeszedjük, kiemeljük és megerősítsük azokat az örök emberi értékeket, amelyek mindannyiunk számára tájékozódási pontokat jelenthetnek a hétköznapi életben. A cím ugyan bibliai utalást hordoz, de az általunk ábrázolt értékek nem vallási vagy erkölcsi törvények, nem tiltásokat tartalmaznak, hanem általános mutatók, a helyes irányba terelő útjelző táblák. Az úton végig kell menni, mindegyiknél megállni. Egy sem hagyható ki. Szeretet. Szerelem. Biztonság. Felelősség. Összetartozás. Őszinteség. Szabadság. Elfogadás. Vágy. Teljesség. Lelki béke. Hit”. Ez a „zarándokútra” csábítás mint képsorozat és mint tipográfiai hatáskatalógus egyaránt serkentő, rádöbbentő, számonkérő. A kötet lapozgatóján kéri számon a saját normák szerinti élés lehetőségét, a Másokhoz és mássághoz formált viszony újragondolását „az értékek mint reklámozandó termékek” megjelenítési és megvallási módjait. Alternatívákat tehát, a szokványos-konvencionális-közhelyes rek-

²¹⁷ Baltazár Színház Alapítvány, Budapest, 1912, 136 oldal.

lámtémák helyébe komponált példázatokot, mégpedig a morális kompromisszumok nélküli létforma nevében.

Az előszó szerényen így fogalmaz: „A képeken a Baltazár Színház színészei láthatóak, a fogyatékos-ság mégsem témája a képeknek. Az a tény, hogy az egyes értékek megjelenítéséhez arcukat adó személyek sérült emberek, alkotói koncepció. Nekik talán jobban elhisszük azt, hogy ezen értékek szerint élve valóban olyan világot teremthetünk, amelyben jó létezni... Valamennyi képhez asszociatív írások társulnak”. /Vörös István és Tóth Krisztina versei, amúgy nem melleleg.../.

Nehézkes a recenzensnek a költői szókézslet nyomában dadogni... A képsorok valójában a képi beszédmódok alapstruktúráit (kör, folyamat, kontraszt, crescendo, fordítás, bemozdulás, súlytalanság, ritmus, összeépítés, dekonstrukció, szaggatottság, nézőpontjáték, szín vagy árnyjáték, nyelvi játék, képzeletjáték, szimbolizáció, divatbeszéd, bohóctréfa, s így tovább...), felelős narratíváit hordozzák, de közéjük illeszkedik a valóságkontraszt, az érzelmi dilemma, a bizonytalan tudás, a kételkedés, a trükk, a szófacsar, a szín- és formadistancia, az álomsugallat, a kabarékeserűség, a drámaidézés, a mértékhiány és a rádöbbenés kockázata is. „Itt ég bennem a bizonytalanság fénye” (129. old.) – szól a valomásos pannó, melynek drámai színpadkép-alkazata épp úgy hat, mint az emberalakban formált virágfa („a teljességet hogy egyszer elérje”, 100-101. old.), vagy a „Bármilyen történet, elfogadom, hogy így lett” (85-87. old.) sapka-színkavalkádja. S ami az egész teremtésből, a kötetformán-lapozható-plakátrögtönzésből a legmesszebbre világol, az maga a Baltazár Színház tizenégy éve zajló vállalása, önmagát adó és meghaladó kreálmánya, az összekapcsoltság szabadságából formálódó felelősség és a megalkuvást sem nélkülöző ellenállása a közfelfogási vakságnak. Egy színház életében másfél évtized, nemzetközi forgatagban, szemben a tényleg sokszor ócskásan szürke tompasággal, tizenkét bemutatott darabbal, alapítványi kitétségekben – mindez aligha szólhat kevesebbről, mint a tizenkét parancsolat követését vállaló-remélő-kivitelező együttlétről, avagy együttesről, társulatról, alkotóközösségről. Az ehhez talált tervezői-könyves partnerség egy komoly vizuális hatáseggyüttest eredményező kiadványban összegződött-halmazódott föl, szinte kontrasztként az írássom címébe és bekezdéseibe formált „tudományos és/vagy népszerű” sugallattal. A parancsolatok könyve mutatja: az és/vagy dichotómia épp a művészet, a képi közlés bátorságával és a mutatkozások

vállalosságával cáfolható nemcsak relatívva, hanem semmissé is.

A Bánhatvan

Danó Orsolya szerk. BÁNANDRÁS. *Írások és képek Bán András 60. születésnapjára*

Kép, képeskönyv, könyveskép, filmképzetek... Ha fentebb ezek sorjázta elő, itt egyetlen kötetben²¹⁸ is megellelhető – más és más alakzatban, de vizuális magazinként a kellően-illően gazdag kínálatban. Huszonhét dolgozat-kompozíció, olyik „csak” képvers-gesztus, versüzenet, etűd, sugallat vagy emlékeztető fotó, mások impozáns szaktanulmányok – egy műkritikus, egyetemi oktató kedvéért és tiszteletére, kinek java életműve képformálás, tipográfia, kiállításformálás, fotó kutatás, képtárigazgatás, „tudomány és művészet közötti ... állandó úton levés ... nem választások sora, hanem az ellentétesnek látszó dolgok egymásban való feloldása” (a szerk., 11. old.).

Szívtépő feladatkénszer tud lenni a mindentelbeszélés akaródzása. Így, a T.Olvasót terhelő sokadik oldalon már a beszélés képletesen képtelen gesztusaival..., egy háromfélszáz oldalas kötettel a térdemen. Egyetlen biztos belátásom van: e könyv sokképű árnyaltságát szinte képtelen kísérlet röviden „elbeszélni”. Nemcsak mert képes (is), ami néha sűrítettebb, mint a jelzőhalmaz, melyet létrehozni képes lennénk. Hanem mert egyetlen írás is annyifelé ágazik, úgyképpen burjánzik, hogy szétszáladni botor felelőtlenség lenne. Bogdán Melinda Verzóra című fordított szonettje nemcsak a „párbeszédben cikázó” Bánandrászt idézi elénk, de a kor és az ízek, gesztusok és hangok, zenék és flegmák (az Ünnepelet személyiségéhez igazodó) körkörösségét, „nincsből születő” újrakezdéseket is – másik hasonlót kellene írni, hogy körvonalazzam, mit is. Ilyés Zoltán, Kotics József, Biczó Gábor, R.Nagy József, Nagy Károly Zsolt, Szijártó Zsolt vagy Szarvas Zsuzsa markáns tanulmányai tisztelgő kollégák opuszai. Dallos Csaba, Török Zsuzsanna, Ángyán Katalin, Gulyás Gyula, Tóth Vilmos, Borsos Balázs vagy Dobák Judit is a diszciplínák nyelvén szólnak, s kiegészül mindez a rajzok, csettegő-kompozíciók, képmások, művész-életút-elemzések, emléküzenetek (Pozsonyi Márta, Koronczai Endre, Csengel-Plank Ibolya, Csatlós Judit, Lugosi Lugo

218 Miskolci Egyetem BTK, Kulturális és Vizuális Antropológiai Intézet, Miskolc, 2011, 354 oldal.

László, Pöcze Attila, Szegő György) vagy épp Bócsi Krisztián, Bán Dávid módján a képletesen elbeszélte képközlés variációival, avagy másképp szólván, kollégák, hallgatók, barátok, pályatársak, rokonok és üzletfelek gesztusaival.

Nem a 60, nem is Bán András miatt, csupán a vizuálisan elbeszélhető életút plakátképtelensége okán keresem az asszociációt, mihez is hasonlít, mit is közvetít egy ilyen tisztelgő kötet. Maga módján hasonlít, mint a Baltázár Színház kiadványa, csak egyetemi kiadás körülményei között kevésbé színesen, több táblázattal és bibliográfiai hivatkozásokkal (melyek Bán számára is szerkelt univerzumot képviselnek, elhagyhatatlanul és pontosítón). „Próbálok” olvasni most Bán szemével a Festschriftet, kérdő mosollyal és mosolytalan kérdésekkel sejlik föl alakja...: nem várta, tán nem is kívánta e korpusz ajándékát, s látja benne a kedves görcsöket, kollégák más munkáinak átíratát, résztanulmányokat, kutatási jelentés-részleteket, monográfiák fejezeit, szakdolgozatok sóhajtásait, meg az egykori tesók és brancsbeliék alkalmi kacintását is, „felöltötté” tudósodott hallgatók izgalmasan tehetséges kompozícióit úgyszintén. Örvend, persze, ha ki nem is mondaná. Van annyira képtulajdonos, hogy önképe is meglegyen...

De ami a könyvpiac, a tudományos diskurzus, a közlés mint olyan hozadéka, az akkor is becses érték, ha talán nincs is bánandrasosan dizájnolva. A Tanszék (avagy immár Intézet) korábbi kötetekben (Kunt Ernő, Gulyás Gyula, Szász János üdvére) fogant tisztelgése, vagy a szintén Bán vezérlete alatt zajló fotószcenikai diskurzus-kísérletek, kiadványok, múzeumpedagógiai munka, elkészült szakdolgozatok témavezetése, kiállítások szervezése, szervezett antropológus szaknapok múzeumi eseményeinek kurátorsága, az Élet és Irodalomban mintegy negyedszázados képszerkesztés, fotófolyóirat-kezdeményszerzés, Fiala Képzőművészek Stúdió-vezetése, s még megannyi bánandrasos dizájn, melyekről a kötet épp csak említést tesz (de például kimaradt a kétségtelenül papírpusztító mennyiségű Bán-publikációk listája, ami pedig az ilyen kötetek egyik jó erénye...) – egyszóval a nyolc kötetre rúgó tanszéki kiadványsorozat elnagyolt körvonala a Kunt Ernő nyomán fogant képanalízisek és szövegkorpusz-készítmények mellett újabb opuszként most olyan közhasznú kiadvánnyal árnyalódtak, melynek még egyetemi generációk számára lesz izgalmas üzenete. Változó érdeklődés és eltérő befogadás vár rá, persze. De album, lapozgatható és képes képződmény lesz az utókor előtt. S ha nem

is mindenben népszerű, de tudományos téren egyedi, értékes. Hozzájárulva mindazon térhatáshoz, melyet az ilyen gyűjteményes munkák fölöttébb következetesen képviselnek... – ha képtelenségnek tetszik is ma még.

Féner-nap

Üdvök a köszönet helyén: Féner Tamás 75 éves

Képek helyett és mellett már nem halogatható gesztus, hogy a képtelenségek (mostanság oly gyakran-sűrűn bennünket ellepő tengerében) elengedjük figyelmünk teréből a jeles képművész, Féner Tamás 75. születésnapjának köszöntését. Féner, aki életműve nagyobb hányadában mint társadalmi érzékenységgű fotográfus kiállításainak első (és e szempontból jellegadó) húsz évében embereket formál: művészek, közéleti kiválóságok, létformatartó cigányok, hagyománytartó zsidók, perzselő sorsú olvasztárok, fényvakságtól megérintett pilóták, hortobágyi látvány szereplők... A nyolcvanas évek végétől azonban folytonosan hidegülő formákat látunk belső horizontján, városi tájakat, város-érzést Pepsi-pirosba öntve és tárgyiasult struktúrákba merevedve, gépiesedve, az idő fogságában vergődő tónusokat és létkörülményeket. Ezek mellett is Féner Tamás „arc/képmás”-készítő. Arcmások és képképzetek szobrása. Vizuális antropológus. Pályaképe oly módon képekbe süppedő, hogy valósággal képtelenség róla a képmások nélkül beszélni. Metaforikusan és fölöttébb aktuálisan szólva: képek börtönének életfogytanra ítélt rabja, aki ha nem épp a magyar börtönök látványvilágát, akkor is szinte (önmaga?) vizuális rablétét mutatja föl. Életfogytos függést, végtelen „előzetest”, halmozottan föltozuló képten-ger látásviszonyokba konstruált képtárát.

Miért teszi ezt, s hogyan érhető tetten mint elkövető...? Szólni próbál, bárha a szavak szedettvedettsége talán többet vesz el a képek sűrű sugárzásából, mintha hagynánk őket maguktól megszólalni... Illendő lenne a 75.-en köszöntve az ikonográfiai „sűrű leírás” eszközével dolgozni – azonban amit „lefordítani”, „fölolvasni” is csupán meg-megcsukló retorikával lehet, még nehezebb méltó fogalmisággal tálalni...

Féner Tamás hivatásos hangosbeszélő. Sőt, olyan Mesélő, (mint Vargas Llosa regényének főszereplője), kinek vállalt funkciója, életformáló programja, hogy elmondja: miként élnek saját kulturális világukban azok a bennszülöttek, akik önnön szub-

kultúrájukat nem föltétlenül akarnák kibeszélni, de léthelyzeteik eleve irodalmian beszédesnek tetszenek, így róluk szólva inkább a tudományos vizsgálathoz kellene érvenyesülnön. Féner fotóin egy pásztor „szószátyársága” (*Hortobágy*, 1988), egy öntömunkás „fecsegése” (*...Ez volt a gyár...*, 1986), egy gépmagányra ítélt pilóta (*Tükörrepülés*, 1981) kommunikációs horizontja (amint a látóhatár végtelen végességének keretén belül megfogalmazza) a „szakmaiság” objektívált tartalmain túl mindvégig magáról az emberről, az *emberlét sajátlagosságáról* szólnak. Elsődleges olvasatban egy pusztuló épület-párkányzat (*Városi táj*, 1995), egy tűzfal (*Budapest*, 1996), csöppengeteg vagy vonatsín-hálózat (*Az idő*, 1983-85) is oly módon embertelen, hogy már-már zaklatóan beszéli el az ember hiányát – holott ilyesmi előállítására csakis az ember lehet képes... Ennek képi mondatokká, szinte vádaskodássá parfümálása ugyanakkor épp azt a humanista gesztust tartalmazza, amely nélkül a kor, a lét elvitathatatlan szomorúságainak történeté formálása, antropomorfizálása szinte lehetetlen is.

Féner fölöttébb elkötelezett, vagy tán kérkedően kihívó is az embernelküli/embertelen világok *megszólatatásával*. „Ember nélküli város” – mondja Budapest-fotóiról azzal a cinkos mosollyal, amely mögött minduntalan ott a remény, hogy annál inkább megérted az ember hiányát, minél súlyosabb és mélyebb az emberalkotta táj pusztító lenyomata. „Cinikázik” Féner, iróniája sarokbaszorító, épp a változtatást szorgalmazó, s csakis arról mesél, mennyire méltatlan az emberlét az emberformálta kilátástalanságok oldaláról nézve. Korkép ez, amely zordabb korkép inkább, mintsem szelid figyelmeztetés lenne. Létkiteljesítő elbeszélés, épp a léthiányról és a lehetetlenség-állapotokról, a bennük lakozó „mégis-emberről”, a menthetetlen menthetőségéről is.

Vajon lehet-e a vizuális közlésmódok humanitáriusabb változatát hívebben szolgálni, mint az antropológia révén? Féner, aki maga is egyetemi oktatója a vizuális antropológiának, nem a „primitívekről” készített rövid kalandtúrán lekopott sorozatot, nem a „messzi tájak népeinek” pillanatfelvételeit kínálja, hanem saját énünk tükrét tárja elébünk; mégcsak nem is saját társadalmunk „primitívjeiről” szól, hanem szétmaszatolt értékterű világunk eredendő primitívségét rögzíti, s önnön együgyűségünkről kapunk Tőle lenyomatot.

Féner a tárgyak arcát, a dolgok rendjét, a környezet mentális lenyomatait állítja sorozatba, a körülményeket interjúvolja meg, amely mint megol-

dás épp arra szolgál, hogy vallomásra bírja az elítélt világot. Börtönfotóin az elítélt nem a bűnelkövető, hanem az a miliő, amely a kisebb és nagyobb bűnöket a börtönállapotok bilincsel látja el, legyenek azok az őrzött falakon belül vagy akár kívül. Magukról az elítéltekről nem láthatunk egyetlen képkockát sem, a fotókat nem lakja egyetlen egyén sem, ugyanakkor minden róluk szól, s ha nem is csak kontrasztképpen, de épp a vonalak és tónusok rendjével, az embertelenség arctalan pompájának vizualizált elbeszélésével adja azt a jelentéstöbbletet, amelyet a börtön szabályzat kiállítási tárgyá avatása csupán ellenpontként és megerősítésként szolgál. Magunk vagyunk az elítéltek (azáltal, hogy azonosulhatunk helyzetükkel), s a megítélők is (azzal, ahogyan velük bánunk). A méltatlan életek méltó büntetése elégedettség-tudattal tölthetne el bennünket, a méltóságmentes otrombaság, az emberhez nem illő létfeltételek szervezett dilemma-ként megoldása viszont épp a büntetésvégrehajtók ellen hangolja a nézőt. S ahogy Féner börtönfotói a Michel Foucault traktálta állapotokat tükrözik, mind struktúrájukban, mind a jelentéstulajdonítás eszköztárában, más opuszaiban-szekvenciáiban (sőt albumaiban is) az a panoptikusság, az „átlátható” szervezettség, a felügyelt bűnösség kínál analógiákat, amelyeket sem a börtönvilág, sem a rendszabályozó társadalom, sem „a Jogalkotó” nem épp így gondolt el. Az ember testi mivoltával való „elbánás”, a mozgás és a környezettel való kommunikáció lehatároltsága épp annyira szólnak a börtönvilág intézményesített rabjairól, mint a börtönt kényszerlakhelyül kijelölő társadalom félszeiről. Féner ebben a teresült és testiesült magányban válik „kalauzunkká”, ha nem is olyan idegenvezetővé, aki a Loire-völgyi kastélyok lakatlan pompáját mutogatja vagy egzotikus népek szokásvilágába vezet be; hanem inkább olyan irányítónak, aki a tárgykultúra és emberi környezet aprólékos, szinte kíméletlen rajzával, vizuális „sűrű leírásával” látja átadhatónak az emberi kultúra egy szeletét.

Egész oeuvre-jével kapcsolatosan az esztétikai antropológia már kifejezési eszközei révén is a kockázatok dzsungelébe vezet. Tárgyak arcaiban és struktúrája révén vall arról, hogy az objektív kívülállásnak ez a fajta bennfentes interpretációja azzal a lehetetlenséggel áll folyamatos konfliktusban, amivel párhuzamosan mondanivalója mindig épp az ellenkezője annak, amit az egész „spektákulum” jelez a maga primér valóságában. „Embermentes” sorozatainak ez a félreérthetetlen üzenete morális pátosz helyett szólal meg: a fotós itt mégcsak nem

is pusztán tanú, de inkább rendező vagy dramaturg, akinek résztvevő megfigyelői státusa épp olyan, mint az antropológusé „a primitívek között”, akiről pont neki kell majd megfogalmaznia, mennyire nem is primitívek. A fotográfus aspektusából is az antropológusok morális közel-állását vallja, a riportert publicisztikai szempontból kötelező szűkszavúsága révén pedig megszabhatja, milyen ikonikus állandóval, mely stiláris elemmel él az elbeszélés során, amely egyben strukturálja is a mondanivalót. E tudatos vállalásban, s ennek narratívákba emelése révén kiegészíti a vállalatot a direkt üzenetközléssel is, mintegy vádiratot komponál sorozatban, amely nem az emberiesültség garanciáiról szól, hanem épp az emberpártiság hiányáról. Vizuális narratíváiba ez már úgy kerül, hogy a fény és árnyék drámáját, a „színmentes” állapot gazdag színképeit, az állapotlan állapotok kontúrjait nevezi meg kíméletlen ikonokban.

Féner vizuális dramaturgiáját emberi, társas-társadalmi miliő momentuma, a folytonosan fennmaradó bizonytalanság jellemzi. Ugyanakkor a vizuális antropológia kánonja nemcsak esztétikai, hanem ontológiai, episztemológiai és antropológiai (avagy egyszerűbben: lételméleti és létértelmezési) komplexitásból áll, amelynek a megismeréstudományok szempontjából nélkülözhetetlen kelléke az *émikus nézőpont* (ez tartalmi, s nemcsak formai jegye annak, amit a „megfigyeltek”, a bennszülöttek, a társadalmi egyedek közötti részvétel kínálhat csupán, a kívülálló, étikus nézőpont sosem!). A hatalom, a létmódok, az egzisztenciák mint a társadalmi drámák színházának szereplőgárdája az Ő rendezői szférájában nem kerülheti el, hogy benyomásainak tagolt leírását, interpretációjának szuverén formáját állítsa szembe a hatalmi elbeszélésmóddal. Ez a jelentésség, a narratíváknak épp a kutató egyén felőli jogosultsága és kötelezettsége persze elemi módon „a bennszülöttek nyelvén szól”, velük vállal közösséget, akár az elfogultság vádját is vállalva. Féner narratívája, amely a képi közlésmód kontrasztos árnyaiába kódolva mégiscsak „kiszól” a nézőhöz, mégis kritikára ébreszti a nézőt és állásfoglalásra szorítja a viszonyok belső rendjét nem ismerőket is, s olyan módon jelzi „saját börtöneink” létét, ahogyan azt a legmarkánsabb drámák teszik. A „mirőlunk van szó?” figyelmeztetése – akár irodalmi példákkal, akár szociológiaiakkal, akár városképtelenségekkel vagy börtönlélektaniakkal – mindenképpen abba a struktúrába való beavatkozást indukál, amelyben minduntalan végig kell gondolnunk a napi súlyosságú és végtelen tömegű vizuális közlés piacon fő-

löttébb komoly vállalásainak kimunkáltságát. Féner minthogy nem „egytemás” fotóriporter, ha sorozatait (és tematikus kiállításait vagy albumait) nézzük, kissé nehezen formálódna olyan aggály, hogy a kép-túltengés korszakában valami „parciális”, „periférikus” téma iránt mutat elköteleződést. A kép mítosza Nála mindig a narratívákkal együtt érvényes, a képi struktúrákat mindegyre a funkcióval társítja, a megközelítésmódok kontinuuusan a komplexitás igényével gazdagok. Nincs ebben egyedül talán, de azon kevesek egyike, akik az *emberről csakis az emberért* szólnak, akik a társas lét nyűgjeit azzal a komplexitással övezik, amely nélkül csak „pillanatfelvételek” gyárthatók, ezek azonban másodpercek alatt el is évülnek vagy képkatalógusba simulnak. Féner „derivált” tájai, leleplező korformái, „embertelen emberei” a poézis, a társadalmi drámák és színjátékok hordozói-megjelenítői, s akkor is azok, ha köröttük az előítéletek vagy gyanakvások részben indokoltak is tűnhetnek. Egy vasutas füstös léte, egy teleti cigánycsalád „mobilitási struktúrákba” simuló életmódja, egy jesiva-növendék normakövető identitás-választása „rendszerbe” állítható a kívülálló, az idegen, a vetélytárs vagy az ellenség nézőpontjából is – de meg nem érthető. Féner kamerája nemcsak betér ezekbe az intim kulturális szférákba, hanem épp fordítva: onnan, azokon belülről nyeri el jogosultságát arra, hogy elbeszéljen valamit. Ez a hermeneutikai pozíció, az antropológiai megismerés inherens eszköztára ad igazolást arra is, hogy az alkotó merészelt „szubjektív” lenni, s megkockáztathatja, hogy saját vizuális börtöne ablakán kukucskáljon be a belső világokba, avagy beszélőre, mintegy mélyinterjúra hívjon önmagunk elé, továbbá abba a miliőbe, ahol a struktúrák és funkciók, szerepek és magatartások, értékek és normák, jelentések és intimitások sajátlagos szabályai érvényesülnek leginkább.

Életfogytig képrabság ez. Féner Tamás vállalja is, meghaladni is képes, áldozatává lenni is hajlamos. Saját börtöne – saját büntetése, saját ítéletvégrehajtása mindez. Nekünk pedig nem marad más, mint kellő toleranciával, illő türelemmel és nem titkolt eltökéltséggel arra ösztökélni Őt, folytassa társadalmi színpadaink, drámáink fotóantropológiai faggatását...

Albumokról mára ennyit. *Képekből* most elég is – egy időre. Jelképesen.